

Валерия КОНГАР

Чазак Даргазының ажил-албаны

КЕЛИР ҮЕ – АНЫЯКТАРДА

Апрель 5-те Тываның күрүне университетинге ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В.Кара-оол студентилер-биле ужуражылганы эрттирген. Ол ышкаш ужуражылгага ТР-ниң өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды П.А. Морозов база Кызыл хоорайның мэриниң амыдырал хандырылга талазы-биле бирги оралакчызы В.В. Сат киришкен.

Ужуражылгага апрель 11-де республикага болур референдум дугайында болгаш аныяктарның келир үеже бурунгаар көрүжүнүн, республиканың сайзыралына оларның киржилгезинин дугайында чугаа болган. Аңаа студентилер Чазак Даргазынга аныяктарның өөредилге, эртем болгаш ажил-агый-биле холбашкан чугула деп санап турар айтырыгларын салып, Шолбан Валерьевичтен аңаа хамаарыштыр чедингир харыларны алган.

ТывКУ-нун ректору Сергей Октяевич Ондар ужуражылганы ажыдып тура, бир дугаарында, Чазак Даргазынга бо берге үеде күрүне университетин деткип, чугула деп санап турар күш-культура-кадыкшыдылга комплекзинин объектин ачкандырар шийтпирни хүлээп алганы дээш четтиргенин илереткеш, Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оолга сөстү берген. Шолбан Валерьевич: «Бистин келир үеви силерден хамааржыр,

ынчангаш бо ужуражылгавысты «Амгы үениң бурунгаар көрүштүг аныяктары — чаартылганың тургузукчулары» кыйгырыгны чугула деп санаар мен. Бистин университетивис профессионал специалистерни доостурар ужуруг. Ынчангаш бассейниг спорт комплекстин чугула негеттинип турары шын. Күш-культура башкылары чүгле өөредилге кырынга мергежилдин билер эвес, а ону ажил-херекке ажыглаар ужуруг. Тываның күрүне университети республиканың инновациялыг төптөринин бирээзи алар чыдар» — деп чугаазынга демдеглээш, студентилерге Чазактын чыл дургузунда кылдырган ажылдарының түннелдеринин дугайында кыскасы-биле таныштырган. Ол ышкаш Чазак Даргазы кадрлар талазы-биле республикада тургустунган байдалче кол кичээгейни угландырган. Ажил чок чоруктун деңгели бедик хирезинде, ажилдаар күзедиглерни тып алыр берге болуп турар. Чаа ажит-

тыгган куш фабриказы болгаш теплица комбинатында ам-даа хостуг олуттар хөй болуп арттышаан дээрзин Ш.В.Кара-оол чугулалап демдеглээн.

Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол чугаазын доозуптарга, студентилерниң сонургаан айтырыглары хөй болган, ынчангаш аңаа харыларны берген.

Буян, төөгү факультетинин 1-ги курсчузу: «Бис 21-ге векте чурттап турар бис. Бо дээрже конкуренциялыг век-тир. Бистин республикавыстың аныяк специалистери кандыг билигилг болгаш мергежилдиг болур ужуруг деп санап турар силер?»

Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол: «Специалист кижиле, бир-ле дугаарында, бодунун мергежилдинге профессионал болуру чугула. Кандыг-даа аныяк специалист мергежилдин чаа технологияларын эки шингээди ап билер болза, ол каада-херек дээрзин бадыткаптар. Ынчангаш эң-не кол чүүл — профессионализм».

Төөгү факультетинин 4-кү курсчузу: «Аныяк специалистернин ажилга тургустунуп алырының дугайында айтырыгны шийтпирлээри-биле Чазак кандыг хемчеглер ап турарыл?»

Өөредилге сайыды П.А.Морозов: «Чылдың-на дээди өөредилге черлеринче кирип ап турар аныяктарның саны хөй. Сөөлгү чылдарда аныяктар мергежил шилип

алырда, кандыг адырда специалистер чугула хереглеттинип турарын барымдаалап, шилилгени кылып турар апарган. Эрткен чылдан эгелеп даг, орук, демир-орук ажил-агыйының талазы-биле өөренип кирип турарларның саны көвүдээн. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, республиканың сайзыралына ажыктыг мергежилдерни шилип ап турар апарган».

А.М. Монгуш, Кызыл хоорайның мэринин өөредилге болгаш аныяктар политиказының талазы-биле департаментинин специалист: «Бүгү делегейде Интернет четкизи дыка сайзырап турарын шупту билер бис. Президентивистин хуу блогу база бар. Силерден кандыг-бир айтырыгны сонургаан улустар айтырыглар салып болур аргалыг кылдыр сайт тургузар силер бе?»

Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол: «Ш.В.Кара-оолга айтырыг сал» деп блок бар. Шак ол сайт таварыштыр харылзажып болур бис.

Ужуражылга дооступ турда, университеттин ректору Сергей Октяевич Чазак Даргазынга айтырыгларга харылап бергени дээш четтиргенин илередип, шак мындыг ужуражылгалар студентилерге кончуг ажыктыг дээрзин чугулалап айткан».

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

2010
чылдың
апрель 11 —
Тыва
Республи-
каның
референдум
хүнү.
Аңаа чедир
3 хонук
арткан.

Тыва Республиканың
Чазаның Даргазынга

АЖЫК ЧАГАА

Экии, тыва чонум болгаш Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Валерьевич! Ыдык байырлалывыс Шагаа соонда өргүл кылыры-биле Индияже чорааш келдим. Ол ышкаш дөргүл-төрелим-биле база ужураштым.

Тыва чон дээш хүрээлерге өргүл, йөрээл кылып тейледим. Аңаа барып Богда-Кегээн-биле ужураштым. Ол: «Күзүн Улан-Баторга Тыва Республиканың Чазаның Даргазы хүндүлүг Ш.В. Кара-оолга ужурашкан мен. Ол мени Тываже чалап турду. Ол дээш дыка өөрүп чор мен. Кадым экижий бээрже, силер-биле дорт харылзааны тудар мен. База мээң ынак тыва чонумга Пар чылы-биле бүгү чүвеге тайбыңны күзедим» — деп мени шак-ла бо сестерни Силерге дамчыдарын дилээн чүве.

Хүндүктел-биле,
Геше Лобсанг ТХУПТЕН.

КҮЗЕНЧИГ БЕЛЕК

Апрель 6-ның хүнүнде Кызылдың 12 дугаар Интернационалчы дайынчылар школазының чаа туттунган спорт комплекзинин ажыдышкыны болган.

Ажыдышкынын хүндүлүг аалчылары ТР-ниң Чазаның Даргазы Ш.В. Кара-оол, ооң оралакчызы А.П.Дамба-Хуурак, Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыды П.А. Морозов, Кызыл хоорайның мэри В.Т. Ховалыг, Кызылдың Төлээлекчилер хуралының даргазы В.Н.Тунев олар школага чедип келген. Спорткомплекс школань 1989 чылда-ла туткаш, ол олчаан ажыгдалга кирбейн, бокталы берген турган, бассейн

турар ужуруг немелде оран-савазында туттунган. Ооң тудуун «ВБК — Чаа технологиялар» ААН-ниң тудуг бригадазы тудуп кылган. Тудугну кылырынга федералдыг бюджеттен 5 миллион ажыг рубль шилчиттинген. Ол ачканын иштинде 252 муң ажыг рубль Кызыл хоорайның мэриязының дузазы болган.

Аалчыларны школань экииниң аксында орус чоннун чаңчылы

(Уланчызы 2-ги арында).

ФРОНТУЧУ ДААЙ-АВАМ

Ол тайбың иште база мурнуку одуругда

В.Ч. Байлак дунмазы Б.Ш. Ондар-биле кады Улуг Тиелелгениң 60 чылында Москваже Парадка киржири-биле ынаар аъттаныптарының мурнунда.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга мээң даай-авам Вера Чүлдүмовна Байлак хып дээн чалыы үезинде, 19 харлыында киришкеш, Тываның эки турачы, бодунуң интернационалчы хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеткеш, хөй санныг орденнер, медальдар-биле шаңнаткан. Даай-авам ол коргунчуг дайындан ээп чанып келген дораан-на тайбың ажил-ишчи амыдыралче шымнып кирген. Ол ам сезен хар ажа берген-даа болза, мал болгаш чер ажилын хөгжүдөр херекке бодунуң күш-ажылчы төлөпиг үлүүн кирип чоруур кайгамчыктыг ажил-агыйжы, кезээ, эрестиг киж.

Тайбың үеде күш-ажылчы чедишкенин дээш Күш-ажылдың Кызыл Тук ордени-биле, «Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны» деп хүндүлүг атка төлөпиг болган. Амгы үеде ол — «Муңчулар» клубунуң хүндүлүг кижигүнү.

Даай-авам он оолду, кысты божааш, төлөпиг кижилер кылдыр кижизиткен, «Маадыр ие» аттың эдилекчизи. Ооң уруглары шуптузу эртем-билигн, мергежилди чедип алган, ажил-ишчи ада-иезин дөзөп, ажил-агыйжы янзы-бүрү адырларында күш-ажылчы үлүүн кирип чоруурлар. Вера Чүлдүмовна — чүгле ажи-төлүңгө эвес, а чоок кижилеринге төрелдеринге база амыдыралга төлөпиг мөзү-шын-нарын салдарын, дузазын чедирип, көргүзүп чоруур буянын киж. Бис ооң үлегер-чижээн эдерип, төлөпиг бүдүжүн салгал алыр дээш ажилдап-чурттап чоруур

бис.

Вера Чүлдүмовна арат ажил-агыйжы тургузуп алгаш, ону хөй чылдарда удуртуп турар. Эвээш эвес малды өстүрбүшөөн, чер ажилын кылып, көргүзүлгери эки ажилдап чоруур. Арат ажил-агыйжында даай-авамның уруглары, күдээлери, кеннээттери, уйнуктары хаара туттунган. Хоочун энезиниң удуртулганын адаанда ажилдап, Тиелелгениң 65 чылының байыр-лалын багай эвес күш-ажылчы чедишкенин уткуп турарлар.

Эрес-дидим дайынчы, кайгамчыктыг ажил-ишчи даай-авам Вера Чүлдүмовна Ада-чурттуң Улуг

дайынынга Тиелелгениң 60 чылынга тураскааткан Москваның Кызыл шөлүңгө май 9-та болуп эрткен парадка киржири улуг ааскежиктиг болган. Чоок кижилери бистерге ол база чоргааранчыг, өөрүшкүлүг болушкун болган.

Хүндүлүг, эргим даай-авамга Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң 65 чыл оюнунуң бүдүү-зүңде аңаа ам-даа узун назылаарын, ажи-төлүнүн, дөргүл-төрелиниң аразына идегелдиг чөлөң-гижи болуп чурттаарын күзээр киж-дир мен.

Байлак ОНДАР.

Кызыл кожжун, Кур-Чер суур.

КУЗЕНЧИГ БЕЛЕК

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

езугаар хлеб, дус-биле орус национал езу-биле өөреникчи уруглар уткуп алган. Корддор дургаар спортчу хеп кеткен өөреникчилер келген аалчыларны адыш час-каашкыннары-биле залче үдээн. П.А. Морозов спорткомплекси Федералдыг «Чаа школа» деп программага даянып, федералдыг акшалаңдырышкынның дузазы-биле тудар аргалыг болганын дыңнаткан. Акшалаңдырышкынга хоорайның мэриясы база бодунуң үлүг-хуузу киригенин ол демдеглээн. Эжик аксында азып каан кызыл кожааны Ш.В. Кара-оол, В.Т. Ховалыг, В.Н. Тунев, школының директору Л.Ш. Тас-оол олар байырлыг байдалга үзе кескен.

Ооң соонда аалчылар теннис ойнаар залга келди. Ооң иштинде дөрт теннис ойнаар столдар бар. Шупту спортчу дериг-херексел чаа. Дараазында залда кижиниң мага-бодунуң шыңганын быжыктырар тренажерлар салдыган. Кызыл хоорайның мэри В.Т. Ховалыг оларны хынап, бирээзинге дораан барып мергежилгелерни кыла каапты.

Школань директору аалчы-

ларны дараазында залче чалады. Республиканың уругларның болгаш элээдилерниң спорт школазының хостуг хүреш бөлүмүнүн тренери А.А. Самданнның сургуулдары чылган аалчыларга хостуг хүрештин аргаларын бараалгатты. Черде чаттыган матты ол өрээлдин хемчээлин барымдаалап, тускай чагыг езугаар кылганын Шолбан Валерьевич демдегледи. Ол оолдарның эрес-кашпагайын онзалап, оларны мактады.

Коридорну дургаар хеп солуур, чунар душ өрээлдерин аалчылар сонуграп көрдүлөр. Олар шупту амгы үениң негелдезинге дүүштүр кылдыган чаа дериг-херексел-биле шиметтинген. Шыдыраа өөредир өрээлдерде методиктиг самбыралар астыган, чаа шыдыраалар столдар кырында уругларны «манап турар» болду.

Сөөлгү залче школының директору аалчыларны чалады. Ол гимнастикага кичээлдер эрттирер зал. Аалчыларга Красноярск хоорайдан ажилдап келген гимнастика тренери А.В. Удодтун сургуулдары (чурукта) — бичи бөлүктүн уруглары, гимнастика аргалары кирген танцы-самны бараалгатты. Кайгамчык танцы-сам төнерге, ол

чараш көргүзүгдө бир анчыг чүүл барын Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич чыылган улустан айтырды. Ол чүл дээрге уругларның тускай хевис чатпаан шала кырында танчылап турары болган. Шак ол четпес чүүлдү ол эдип аарын сүмелзээн.

Хүндүлүг аалчыларның школага, ооң өөреникчилеринге, чыылган чонга байыр чедирген сестери-биле болгаш бо спортзалдарны туткан тудугжуларга четтиргенин илереткен сестер-биле ажи-төлүнүн байырлыг кезээ доозулган. Хоорайның мэри тудугжуларга хүндүлел бижиктерни тывыскан.

Байырлыг кезээниң төнчүзүнде теннис залына хоорайның мэри В.Т.Ховалыг биле Кызылдың Төлээкчилер хуралының даргазы В.Н.Тунев олар стол теннисинге бичи маргылдаа-даа эрттирдилер. Мындыг онза, чаа спортчу дериг-херекселге ойнаксаан күзелин олар илередип, ойнадылар. Чыылган чон оларның оюнун сонуграп, демдегеп, сеткилинден өөрүп, ол-бо тала дээш «аарып» турдулар.

Аяна БИЧЕ-ООЛ.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

Эң-не кысказы-биле

ШОЛБАН КАРА-ООЛ — НЕДЕЛЯНЫҢ ТЕРГИНИ

Эрткен неделяда Россияның регионнар баштыңнарының түннөп үндүрерге, Тываның Чазак Даргазы лидер болуп шыгараан. Март 29-та Красноярск хоорайга «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның конференциязынга «Кызыл-Курагино» демниг оруунуң талазы-биле төлөвилели Шолбан Кара-оолга чедишкенин магадылаан деп, «Регионнар клубунуң» эксперттерин тодараткан. Эң чылга чедир күрүнө инвестициязының мурнады хөгжүдөр «Сибирь» стратегтиг хөгжүлдеси» программазынче үстүндө төлөвилелди киришкен биле партияның удуртулганы улуг деткимчени көргүскөн.

ТЫВА «ЕНИСЕЙ-2010» ТУРИСЧИ ДЕЛГЕЛГЕДЕ

Апрельдин 8-10 хүннеринде Красноярск хоорайга эртер делгелгелер чергелиг «Енисей-2010» XII делгелге Тыва бодунуң туристтиг кыргычтарын калбаа-биле көргүскөн. Ол делгелгеге Россиядан, Украинадан, АЗК-тен, Турциядан болгаш Кыдаттан шупту 150 ажыг компания киришкен.

Туристтиг операторлар, агентилелдер, санаторий курорт албан черлери дыштанылга баазалары, даштыкы чурттарның аалчылар бажынында болгаш туризм талазы-биле кадрларны белеткеп турар өөредилге черлери боттарның программаларын болгаш чаа-чаа маршруттарын таныштырды.

СИБИРЬНИҢ ЭҢ-НЕ ОНЗАГАЙ ОН ЧЕРЛЕРИНДЕ — ТЫВА

Интернет четкизи дамчыштыр сибирьжилерниң үн бериишкенин Сибирьниң эң-не онзагай он черлерин тодараткан. Сибирьниң регионундан ниитизи-биле 40 муң ажыг кижиги үнүн берген соонда тиелекчилерниң санынче Тывадан үш черниң ады кирген. Ол дээр Тыва биле Бурятияның кызыгаарында Вулканнар шынаазы, Кызыл хоорай болгаш «Азас» заповедниги-дир.

Бир эвес рейтинг аайы-биле көөр чүве болза мындыг:

бирги черде Байкал хөл; ийги черде Вулканнар шынаазы (Тыва, Бурятия); үшкү черде Шерегеш (Кемерово облазы); дөрткү черде Новосибирскиниң зоопаркы; бешки черде Васюган тулаазы (Томск, Омск, Новосибирск областтар); алдыгы черде Шира хөл (Хакасия); четки черде Томскиниң бижимелдери (Кемерово облазы); сески черде Кызыл хоорай (Тыва); тоску черде Белокуриха (Алтай край); онгу черде «Азас» заповедниги (Тыва) бооп турар.

ТЫВАНЫҢ НАЙЫСЫЛАЛЫ ЧЕЧЕКТЕРГЕ ЭШТИР

Кызылдың мэриясы болгаш херээженнер чөвүлели бо чылдың апрель 1-ден эгелеп эң-не чаагайжыттыган девискээр болгаш эң-не онзагай чечек тараан чер дээш конкурсту чарлаан. Конкурстун номинациялары саны 12 база шаңнал фондузун 85 мундан 145 муң рубль чедир көөдеткен. Конкуртка Кызыл хоорайның бүгү чурттакчылары, албан черлер кирип болур. Бо чылын чаа чүүл — башкарыкчы компаниялар болгаш чурттакчыларның коллективтиг чогадыкчы чоруунга тускай шаңналдарны тургускан. Эрткен чылын конкуртка 45 өг-бүлө болгаш ажилчын коллективтер киришкен. Бо чылды Туризм чылы кылды чарлааны-биле хоорайывысты чараш болдуруп, ол талазы-биле кижилерниң саны көвүдээр боор деп, оргкомитет санап турар. Ынчанга конкурстун түннелин сентябрь айда, Кызыл хоорайның хүнүнде, түннөп тиелекчилерни шаңнаар.

РОССИЯНЫҢ ЭҢ-НЕ ЭКИ ИНВЕСТИЦИЯ ТӨЛӨВИЛЕЛИ ДЭЭШ...

Россияның «Эң-не эки инвестиция төлөвилели» деп 2-ги конкурстун киржир чалалганы Федерация Чөвүлелиниң Сенаторлар клубундан алгаш, 2010 чылда Россияның сенаторларындан улуг деткимчени алыр-биле Тываның сайгарлыкчылары бизнес-төлөвилелдерни конкуртка белеткээр эгелзээн.

Конкурстун түннелин 2011 чылдың апрель 30-де үндүрер-даа болза, ай санында тиелекчи бооп болур 3 төлөвилелди чарлаарын шиитпирлээн. Бистиң көрү.

СИБИРЬЖИЛЕР МАГАДААН

Ада-чурттуң Улуг дайынынга Тиелелгениң 65 чылынга тураскааткан «Тиелелгениң салюду» Бүгү-россияның улусчу чогадылга фестивалының Сибирь федералдыг округунуң регионунун 2-ги ээлчээ март 29-31 хүннеринде Барнаул хоорайга болуп эрткен. Сибирьниң аңгы-аңгы республика, крайлар болгаш областтардан келген коллективтерни Алтай крайның В.М. Шукшин аттыг драма театры уткуп хүлээп алган. Мөөрейниң жюри даргазы — Москваның күрүнениң культура болгаш уран чүүл университетинин театржыткан хемчеглер режиссуразының кафедралык профессору, режиссер, Россияның уран чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчысы, СССР-ниң Күрүнө шаңналының лауреады Анатолий Дмитриевич Силин.

Тывадан конкурстун киржикчилерин Улусчу чогадылга төвүнүн директору Г.А. Сюрюнов удуртуп чораан. Фестивальга Тываның төлөвлөп турган чүүлүнүн алдарлыг ажилдакчызы, чогаалчы Эдуард Микитин сценарий-биле ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Виталий Нанактаевтин режиссерлааны «Тывада Тиелелге хүнү» деп театржыткан концерттин шыңгыы жюриге болгаш көрүкчүлөргө бараалгаткан. Ыр-шоору, танцы-самы, хөөмей-сыгыды, девиг самы-биле тывалар хамык кайгаткан. Национал аян-шинчи, ханы уткалыг сценарий, Кызылдың уран чүүл колледжизинин «Азас» ансамблиниң танчылары, ол-ла өөредилге черинин «Чалым-Хая» аас чогаал бөлүүнүн оюну болгаш ниитизи-биле Тываның командазы макталга төлөпиг болган.

Ол-ла хүннерде «Россия. Төрзөн чурт. Сибирь» деп уран чурт болгаш уран чогадылга делгелгези болган. Алтайның күрүнө университетинин залына «Тиелелгениң девискээри» регионалдыг фото-делгелге болган. Аңаа Тываның даш-чонукчуларының ажилдары база тускай шаңналды алган.

Светлана БАЛЧЫР.

САННАР, ФАКТЫЛАР АЖЫЛДЫ

БАДЫТКАП ТУРАР

2009 чыл Тыва Республикага массалыг спорттун катап хөгжүү-рүнүгү улуг салдарлыг чыл болган. ТР-нин Чазааның доктаалы-биле айның сөөлгү дыштаныр хүннерин кадыкшыл хүннери кылдыр бадылаан.

Бистин бичии турган үелери-висте суурга чай-кыш чок кудумчуларга уруглар, оолдарның кат-кы-хөгүлүг алгы-кышкызы үзүлбес турган. Кыш боорга донуп калган инек өдзэн бөмбүк кылып алган «позорлажыр», азы консерва бангалары салгылап алгаш, «го-

Кызыл хоорайларда иденкейлиг чоруп турар.

Бичии дамырактан улуг хем үнүп болур, ол хем океанче кирип болур болгай. Бо күш-культуру хемчеглер уругларның спортка сонургалын улам ханыладыр, күш-культуру кижик кадык кижидир деп чүвени маргылдааларны көрүп тургаш, деңнеп билип алыр. Ынчал кээрге, оларның аразындан шыырак спортчулар үнмезе-даа, күш-культурага ынактар ыяап үнер.

Кызыл хоорайда кудумчуларга

бассейн кылдыр Новосибирск хоорайдан «Водный мир» дээр тудуг төлевилел компаниязы кылып турар болду. Прораб Виталий Баусовтун чугаазы-биле алырга, амгы үеде бо компания Россияда 10 улуг тудуг объектиг. Оон иштинде Олимпийжи курлавырларның баазаның Москва адаанда «Круглое» деп хөлдө 2 бассейн, Казань хоорайга 2013 чылда делегей спартакиадазы эртер 4 улуг бассейннер дээш, оон-даа өске. Бистин республикага бо чылын ий бассейн тудар. Бир дугаарын эгелзени бо. 25 болгаш 15 метр хемчээлдиг улуг улуска, 10 болгаш 6 метр хемчээлдиг бичии улуска таарыштыр кылган бассейннерниң теренин өйлөп турар болур. Ажыл ам кидин түлүк чоруп турар. Он-он чылдар дургузунда ээн тудуглар көрүп чаңчыккан тыва кижиге менээ ам-даа 3 чыл хире мынчаар шалыпкын тудар болза, ынчан доозулза, экизи-ле ол деп бодап турдум. Тудугнуң кажан доостурун айтырамын: «Бо чылын албан эштер силер. А чогуң июнь 1-де доозар деп планныг бис» — диди.

Ажылды кылып турар улустун тудугну дооспайн чыткаш, мындыг кыска хуусаа айтырынга арай чигинип турзумза-даа, иштинде өөрүп тур мен. А бир эвес июнь 1-де доосту берзе, ол күш-ажылдың фронтунун маадырларын силерге ажыт-чажыт чокка таныштырар мен деп азалар тур мен.

Оран-саваның крышазын «Жилье» КХН күүседип турар болду.

Тудугдан үнүп келгеш, эрткен чылын улуг септелге чоруттунуп турган «Совет Тываның 5 чылы» аттыг стадионнун иштинче көргөш, оон иштинде кылымал шөлдү, янзы-бүрү будуктар-биле чараштыр каастаан көрүкчүлөр олурар черлерин — черле стадионнун ниитизи-биле көрүштүг, чараш кылдыр хуула бергенин көргөш, тудугжуларның аазаан хуусаазында кылып доозуптар бис дээн чугаазынче бүзүрөл чайгаар кыптыгып кээр чорду.

Эрткен чылын күзүн Сукпак школазының эде кылып тудуун болгаш Чаа-Хөл кожуунда Шанчы суурга школа тудуу барык деңге эгеледи. Шанчы суурнун школачылары чаа школаже март айда өөренип кирген, а Сукпакта байдал арай багай. Ынчал кээрге, тудугну кайы хире үр хуусаада тудары тудугжунун холундан хамааржыр дээрзи билдингир-дир. Россиянын эң улуг бассейннерин тудуп турар улус чүнү азалар турарын билип-ле турлар боор. Ам кыш-чай чок чунгувус бар, аңаа немей эштер бассейнниг база болган-дыр бис деп бодап алыр болзувусса, ажырбас боор.

Бо чылын Ак-Довурак хоорайга кылымал шывыгыг бут бөмбүү

Ярыгин спорткомплекске эде дерилге ажылдаш.

ойнаар шөлдү тудар. Кызыл хоорайда бассейнни тудуп дооскаш, Шагаан-Арыг хоорайга эштер бассейнниң тудуун эгелээр деп планнаттынып турар.

Кандыг-даа таварыл-гада адааргак чалгапайлар бирээни-ле чугаалаан олурар: ынча хөй ойнаар черлерни канчаар, үлетпүр хөгжүтсе дээр кижилер база турар боор чүве-дир, оон орнунга аарыг-аржык улуска, ядыларга дузалашса деп чугаалаар кижилер база турар боор чорду.

Үлетпүрнү хөгжүдери-биле демир-орук тудуун эгелээр деп турар, ажыл чок хамаатыларга бодунун херээн ажыдып алыры-биле 58 муң 800 рубльден 180 муң рубль чедир деткимче акшаны берип турар. Аарыг улуска көрдүнген тускай программалар бар-дыр. Чүге ол деткимчелерни ажылгап, чудуруувус чудук алдынче суп алгаш олурбайн, хөдөлбес бис, ха-дунма.

Маңаа мээң өрээлимге кирген 80 харлыг кырганның чугаазын кирикседим: «Назы-харым алдыртпайн турарын... күрүнениң ажыл кылып шыдаар улуска янзы-бүрү чээли аргаларын берип турарын... аныяк болзумза, көрөм. Мээң аныяк ажыл кылып шыдаар үемде кижилерниң амыдыралын шуптузун деңнеп турган чүве. Хар-назынының аайы-биле ажыл кылып шыдаар улус та чүге дораан-на хары угда шуптузун: бажың-балгат, машина, ат-алдар, эки шалынның ажылды күзээр боор чүве ыйнаан. Ону боду тудуп кылып, чедип алырга, солун эвес чүве бе?!» — дээрге, хейде-ле ыйттаар чүве тыппайн, хүлүмзүрүп каан мен.

Республикага социал-эко-

Андрей Клеймонов.

«Жилье» КХН-ниң ажылдакчызы.

номиктиг айтырыгларны шийтпир-лээр-биле улуг ажылдар кылдынып турар дээрзин демдегеп бижиң көргүзүксээн, чугаалаксаан сеткилимни номчукчулар-биле үлежиң турарым бо.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

Ярыгин спорткомплексиниң даштын шыл турары.

родкилээр», азы чок болза, хоккей ойнаар турдувус.

Чай боорга лаптулаан, сайзактаан дээш, кудумчу аайы-биле команда-даа кылып алыр, дыка-ла солун турган.

Кезек үеде суурларның кудумчуларынга машина-балгаттан аңгыда, маңаар чүве-даа чок, уруглар, оолдар компьютер мурнунга хүнээр турган болза, ам Кадыкшыл хуннеринде суурларның чурттакчылары спорт шөлдөрүнче үнүп турар апарган. Ол хуннерде эзиртир суксун сатпас, янзы-бүрү маргылдааларны эрттирип турары-биле бо чылын республикада кем-херек үүлгедир чорук база кызырылган болуп турар. Амгы үеде компьютер, янзы-бүрү техника эки билер кижилер уругларның өтүнүксээр кижилери болза, ам аңаа немей спортчу азы күш-культуру болуру чугула деп чүвени хевир-лээринге бо хемчеглер дыка ужур-дузалыг. Нацияның кадык болуру дээш, бо хемчеглерни чүгле доктаалды күүседир дээш эвес, боттарының, ажылдакчыларының болгаш келир салгалдың кадыкшылы-нче сагыш салып эрттирип турары-биле онзагай.

Эрткен 2009 чылда күш-культураже болгаш спортчу хемчеглерже 80 муң кижини хаара туткан, оон иштинде ай санында эртип турар кадык-чаагай амыдыралдың хуннеринге тураскааткан спорт-массалыг 545 хемчеглерни организаастаан. Бо ажыл Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл, Чеди-Хөл, Эрзин, Улуг-Хем, Каа-Хем, Тожу, Эрзин кожууннарда болгаш Ак-Довурак,

турупкаш, ойнаар арга чок. Ынчалза-даа Кадыкшыл хуннеринде найысылалдың чурттакчыларының шилип алышыкыны хөй. Кылымал дошка чунгулаары, боулинг клубтар дээш, көдээниң чурттакчыларында чок чүүлдер мында бар. Эрткен чылын «Сүбедей» спорт комплекзиниң кылымал чунгузунга 76 муң кижик барган болуп турар.

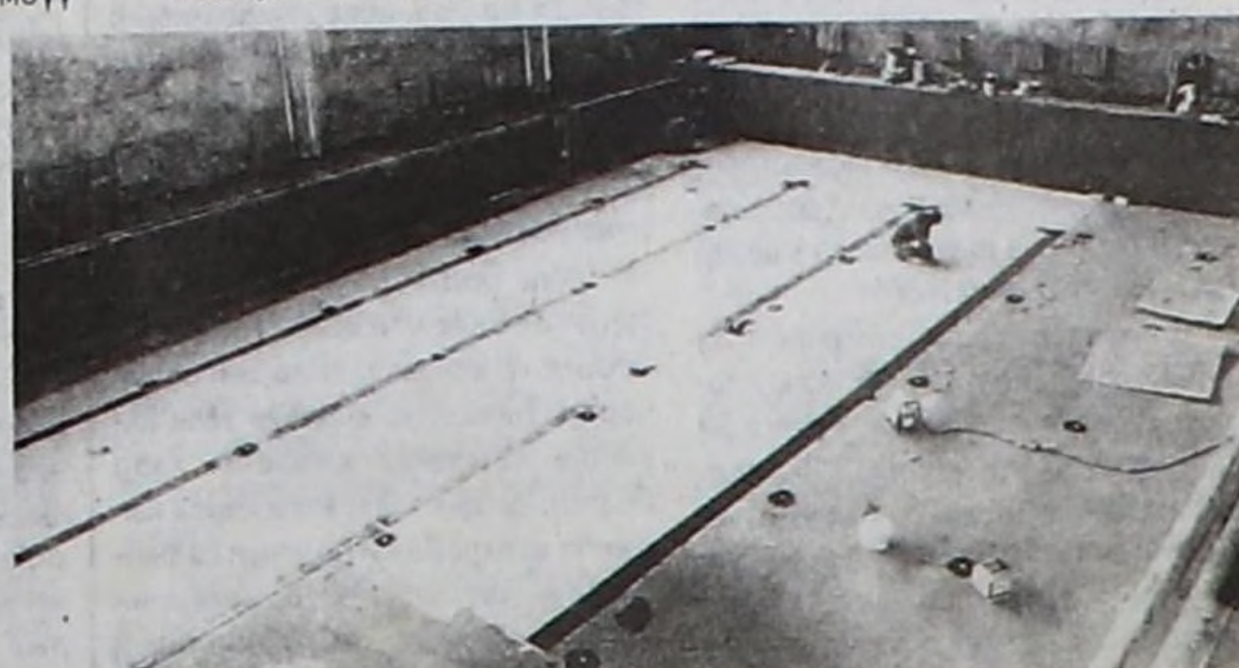
2009 чылда 55 маргылдааларга 460 спортчу киришкен, ол 2008 чылдың байдалы-биле 130 кижик хөй болуп турар. 224 медаль, оон иштинде делегей чергелиг маргылдааларга — 40, бүгү-россия маргылдааларына — 139, регионнар аразына 45 медальдар чаалап алдынган.

Федералдыг болгаш тус чер бюджетинден акша-хөреңгилерни Кызылда «Совет Тываның 5 чылы» аттыг стадионда кылымал шывыгыг бут бөмбүү шөлүнүн тудуунче, Тывада республиканың лицей-интернадының спорт залының немелде тудуунче, № 8 ниити билиг школазының спорт залынче, Кызыл хоорайда Ярыгин аттыг спорт комплекзиниң эштер бассейнин чаарты эде кылырынче болгаш Би-Хем кожууннун Туранның №1 школазының спорт залының немелде тудуунче чоруткан. Кара-Чыраа суурда спорт залын ажылгалга кириген, 16 спорт шөлүн туткан болгаш 12 спорт залдарының септелгезин чоруткан.

Мен Ярыгин аттыг спорт комплекзин бассейн кылдыр эде кылып турарын барып көргөш, мындыг чүүлдү көрдүм. Оран-саваны

Кылымал шөлдө белеткел эгелзэн.

Бассейнниң иштинде тудуг ажылдары.

РЕФЕРЕНДУМ-2010: бодалдар,

СЭЭҢ ШИЛИЛГЕН – РЕСПУБЛИКАНЫҢ БУРУНГААРЛААШКЫНЫ

Бо хүннерде Тыва Республиканың референдумун эрттирери биле республикада чугаа дыргын чоруп турар. Референдумга «Ийе» деп чөпшээржи бадыйлаар болзусса, кандыг өскерилгелер болу бээр, бөдүүн чонга ажыкты чүү чүвөл деп-даа кончук таптыг айтырлар бар боор чорду.

Мен, бир дугаарында, республикавыстың бюджетин бодап, «Ийе» дээр мен. Өскөң акшазының хавынче көөрү чараш эвес чүүл, ынчалза-даа республиканың чонунуң амыдыралының деңгели ол хире куду турда, ол хире депутат тудары саарыл чок чорук-тур. Референдум эрттирери база улуг чарыгдал, ынчалза-даа бо референдумга ТР-ниң Конституциязынче өскерилгелерни Дээди Хуралга хүлээп ал болурун дугайында өскерилге кириери база бир улуг чарыгдалдан адырлып ал турары-выс ол. Бо ийи чылдагаан-биле мен «Ийе» деп сонгуур мен.

Референдум мурнунда ТР-ниң Чазааның ажылдакчылары ТР-ниң Чазааның 2009 чылда кылып чоруткан ажылының отчету-биле чонну таныштырып, сургакчылап үнүп турган.

2009 чыл делегейниң саң-хөө кризиси-биле холбашкан болгаш берге чыл болган. Ынчалза-даа республиканың бөдүүн чурттакчылары ону шоолуг-даа эскербедивис. Чүге? Кризиске удур хемчеглерни алганы-биле, РФ-тиң бюджетин бир дугаар четпес кылдыр (дефицит) хүлээп алган турду. Бистиң республикага ажыл чок хамаатыларга бодунуң хуу бүдүрүлгезин ажыдып алыры-биле 58 муң 800 рубль акшаларны дузаларчы кылдыр бергениниң дугайында бистиң солунувус чырыткан. Оларның аразындан ажыл-агыйын көдүрүп шыдавайн барганнар-даа бар чадавас, шору хөгжүй бергеннер барын бодум оларга таваржып ужурашкыш көөр чордум. Ынчалза-даа кижилер бүрүз бо программаны ажылдап кылгаш, хүлээп алганынча өөрүп четтиргенин илередир чорду. Шаанда бир чайын акша үнези бадарга, (дефолт) өртөктер кайы хире өзүп, чоннуң амыдыралы бергедей бержик. Эрткен чылын ындыг байдал тургустунмады.

Чедир шийтпирлеттинмээн айтырыг — коммунал ажыл-агыйында байдал. Чуртталга коммунал ажыл-агыйында реформалаашкын талазы-биле сорулгалыг программаларны хүлээп алган-даа болза, септелге ажылдарында канализация хоорзаларын солууру көрдүнмейн турар чорду. Чаагайжыды туттунган бажыңнарның ишти-даштын септээш, эжиктерин кылып каарга-даа, ол бажыңнарның подъездилеринче кире бээр, чунар-бажыңче кире берген ышкыш бустуг болур чораан.

Бир эвес референдумга чон «Ийе» деп сонгуп каар болза, хосталы берген акша-хөреңгилерниң түнү улуг, бир чылда 110 млн. рубль. Ол найысылалга ийи уруглар садының өртээ-дир. Чылдың-на уруглар сады тудар эвес, дараа-зында ээлчегде көдээ ажыл-агыйы хөгжүдери, школалар тудуу дээш, чүнү кылып болбас деп?

«Чагытай» күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези ажыттынар, ону буруудадыр кижилер-ле хөй апарган. Ол бүдүрүлгениң дой көгээр-жикте балыжамнары республикадан дашкаар безин ат-сураглыг апар чыдары республиканың орулгаларын көвүдөдиринге, ат-алдарын көдүреринге чогулгалыг дээрзин утпаза чугула. Өске черниң арагалары республикада арагалаашкынны неперетпейн, бистиң республиканың күрүне бүдүрүлгези непередип турар дээр болза, чөптүг эвес боор.

— Сен чүү деп бодаар сен, уруум. Бо депутат кижилер чүге хуралга келбейн баар чүвөл? Квота болбаан-на деп-ле турар, ол чүл дээримге, депутаттарның чогуур саны чедир кижилер хуралга келбээн дээр-дир. Ол харысалгалыг хуралга келбес депутаттың ажыл хүнү кылдыр салбайн барза... Биске хөй-ниити хуралдарына безин келбейн баары-выска, харысалга онап чораан болгай. Боттарының дорт хүлээлгезин күүседип, ажылга келбес депутаттарны кайгаар-дыр мен. Аарып турган дээр. Ындыг хоочулуг аарыг улусту чүге сонгуп ал турган улус боор бис деп-даа бодагылаар чордум. Моон сонгаар депутат кылдыр депшидип турар кижилер кадыкшылының дугайында медээ база дужаар болза эки чүве эвеспе?! — дээн кырганның чугаазын чөпсүнүп, хүлээп алгаш, ат-сывын айтырарымга: «Мээң адым адавайн көр, уруг-дарыым эш-өөрү депутаттап ажылдап турар. Оларга эпчок апаар ыйнаан» — деп кагды.

Депутат кижилер бүрүзүн чаңгыс хепке кутпас болза эки дээрзин демдегледип каайн. Бо депутаттарның хуусаазы октябрь айда төнер. Дараазында чаа сонгуктан депутаттар ажылдаар. Ам эргизинде ышкыш, Хоойлужудулга болгаш Төлөөкчилер депутаттары деп турбас, чаңгыс Дээди Хурал депутаттарының кордакчыларын сонгуур апаар бис. Тыва Республикага сонгуду үезинде төрөлдери безин бакташтырыптар, элдеп чүве. Бо сонгуду чоннуң чаңгыс эп-сеткилдин көргүзөр боор дээрзинге идегеп, оода-ла идепкейлиин көргүзүп, сонгуду участоттарына кээрин күзээр-дир мен. Канчаар-даа болза, сонгуп турар болзунарза, ол силерниң хамааты туружунары илереткен эргенер-дир.

Өскерлишкеннер кандыг болурун солун-сеткүүден эки номчуп танышкыш, ол өскерлишкеннер дээш чөпшээрешкеннерниң азы чөпшээрешкеннерни «Ийе» азы «Чок» дээн демдеглээшкеннер-биле илередири — кижилер бүрүзүнүн хамааты хүлээлгези-дир.

Мен, бодум хуумда, хамааты туружум-биле үлештим. Аңаа чөпшээржир кижилер дыка хөй болур чорду. Тыва улус «чыткан төве аксынче каңмыыл кирген» дээр болгай. Ындыг таварылга херек кырында ховар. Кижилер бодунуң салым-чолунуң дарганы болур. Силерниң шилилгенер — республиканың келир үези-дир.

Айлаң ДАРЖАА.

Хүндүлүг сонгукчулар!

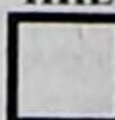
Бо чылдың апрель 11-де сонгуду «Ийе» деп бадыйлаан сонгукчу үстүкү орук участогунга келгеш, холга тудар бюллетениңерниң хевир-майы бо-дур. Ону Бадыйлаашкын үезинде аажок хынамча кичээнгейлиг көрүңер, айтырылганың лыг болурун диледивис. дужунда айыттыңан ийи хана-карак бар.

БЮЛЛЕТЕНЬ
для голосования на Референдуме Республики Тыва по внесению изменений в Конституцию Республики Тыва
11 апреля 2010 года
Тыва Республиканың Конституциязынче өскерилгелер кириер талазы-биле
2010 чылдың апрель 11-де
Тыва Республиканың Референдумунга бадыйлаар
БЮЛЛЕТЕНИ

РАЗЪЯСНЕНИЕ ПОРЯДКА ЗАПОЛНЕНИЯ БЮЛЛЕТЕНЯ ДЛЯ ГОЛОСОВАНИЯ НА РЕФЕРЕНДУМЕ:
Поставьте любой знак только в одном из двух пустых квадратов, над которыми написано "Да" или "Нет", в соответствии с тем ответом на вопрос, за который Вы голосуете...
Бюллетень для голосования на референдуме, в котором любой знак поставлен более чем в одном квадрате, либо не поставлен ни в одном из них, считается недействительным...
Бюллетень для голосования на референдуме, не заверенный подписями членов участковой комиссии референдума и печатью участковой комиссии референдума, признается бюллетенем не установленной формы и при подсчете голосов не учитывается...
РЕФЕРЕНДУМГА БАДЫЛААР БЮЛЛЕТЕНИНИ ДОЛДУРАП ЧУРУМУНУҢ ТАЙЫЛЫРЫ
Кырында «Ийе» азы «Чок» деп каан арыг ийи квадраттарның чүгле кайы бирөөнүн иштинге. Силерниң бадыйлап турар айтырылганың харызынча дүүштүр, кандыг бир дүшкөн-на демдектен салып калынар...
Кандыг бир дүшкөн-на демдек бир квадраттан хөй квадраттарда салдырган, азы оларның кайызында-даа салдырмаан референдумга бадыйлаашкын кылдыр ындыг бюллетенини күш чок болган деп санаар...
Участок сонгуду комиссиязының кежигүннериниң хол үжүктери-биле болгаш участок сонгуду комиссиязының тапмазы-биле шыгыттырмаан референдумга бадыйлаашкын кылдыр ындыг бюллетенини оон хевирли тодараттырмаан бюллетень деп санаар болгаш бадыйлаан үнер санаарды оларны барымдаалавас.

Согласны ли Вы внести изменения в Конституцию Республики Тыва, приняв прилагаемый проект конституционного закона Республики Тыва «О внесении изменений в Конституцию Республики Тыва»?
Төлөвилелин мында кожуп каан «Республиканың Конституциязынче өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың конституция хоойлузун хүлээп алгаш, Тыва Республиканың Конституциязынче өскерилгелер кириеринге Силер чөпшээржир силер бе?

ДА
ИЙЕ

НЕТ
ЧОК

(Тыва Республиканың «Тыва Республиканың референдумунуң дугайында» Хоойлузунга дүүштүр эгелекчи бөлүктүң халас парлаар шөлү).

«ИЙЕ» ДЕП БАДЫЛААРЫНГА БЕЛЕН МЕН

Апрель 11-де ТР-ниң Үндезин Хоойлузунга өскерилгелер, эдилгелерни кириер талазы-биле референдум хүнү. Оон салым-чолу Тыва Республиканың сонгуур эргелиг референдумунуң киржикчилеринден хамааржыр деп чүвени угап-бодал алыры чугула деп санал тур мен.

РФ-тиң Улуг хоойлузунга дүүштүр алыр болза, Тываның амгы Үндезин Хоойлузунда карышкактар бар. Тыва Республика Россияның субъектизи, оон чарылбас кезээ болганда, чаңгыс аай эрге-хоойлу шөлдүг болур. Референдум хү-

нүнде Тыва парламент ийи палаталыг эвес, чаңгыс палаталыг болзун дээш, 162 депутаттарның орнунга 32, а оларның 9 депутады доктаамал үндезинге ажылдаары дээш бадыйлаар. Тыва Республиканың баштыңы Президент — Чазак Даргазы болур. Республика парламентизи — Дээди Хурал болур. Президент — Чазак Даргазы апаарга, республиканың туруш эрге-байдалы, ат-алдары улгадып, күрүнелер аразына харылзааларны кылырынга улуг дуза болур. Конституцияның 111 дугаарлыг

чүүлүнге немелделерни кириерин үе негеп келген. Республиканың Үндезин Хоойлузу РФ-тиң Үндезин Хоойлузунга дорт дүгжүп турар болзун дээш бадыйлаар апаар бис. Тыва Республиканың чаартыңа, немелделер кириген Үндезин Хоойлузу дээш «Ийе» деп бадыйлаары мен, бодум хуумда, белен мен.

Чонум база мени деткир боор дээрзинге бүзүрелим улуг.

Кара-Сал БУДУК-ООЛ.
ТР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, күш-ажылдың хоочуну.

КЫМНЫҢ-БИЛЕ СИЛЕР, КУЛЬТУРАНЫҢ МАСТЕРЛЕРИ?

Референдум эрттирери-биле эгелекчи бөлүктүң кежигүнү болгаш чогаадыкчы интеллигенцияның төлээзи болганымда, республиканың Конституциязынга эдилгелер кириер талазы-биле референдум эрттиреринге мээң эш-өөрүм, Тываның культура ажылдакчылары, ону билип, деткип турар дээрзинге бүзүрелим улуг. Амгы ажылдап турар Улуг Хурал бистиң дүргөн хөгжүлделиг үевисте мурнунга салдырган сорулгаларны шийтпирлеп шыдавас апарган, үениң маңына четпейн, оон оранчок чыдып каап турар дээрим ол. Ниилелдин бурунгаар хөгжүлдезинге моондак болуп турар барымдааларды дээрзин ажыы-биле айтып каайн. Референдумну эрттирери дээр-ле, күрүне эргелеп-баш-

карылгазынга киржир бистиң конституция эргелеривистиң боттанышкынының илерели деп билир апаар. Ынчангаш республиканың чону шын шийтпирни хүлээп алырынга идегелим улуг. Референдумнун түннелдеринден республиканың чүгле бөгүнгү эвес, харындаа келир үези, бистиң келир үевис хамааржыр дээрзин кижилер бүрүзү угап билер ужурулуг.

Мен үш чаптанчыг уйнуктарлыг мен, оларым сайзыраңгай Тывага өзүп доруксун, өөрөңзин база ажылдазын деп күзеп, депутаттар бир дугаарында бодунуң чонунуң эки амыдырал-чуртталгазы дээш сагыш човал чоруур болзун деп күзеп чоруур мен. Бодумнун чаңгыс черде ажылдап чоруур сцена хоочуннары-биле-даа, аныяк артистер-

биле-даа чугаалажып чоруурумга, олар ам болур референдумга киржилгениң харысалгалыгын, оон чугулазын билип турарынга өөрүп чоруур мен.

Бистиң республикавыста шупту чүүл четчир: бурунгаар депшигелиг экономиказы сайзыраңгай регион болурунга-даа, бедик культуралыг, күш-ажылга, өөредилгеге чонун эки аас-кежиктиг амыдыралы дээш онза бедик байдалдар тургустунган, республиканың кюнү бүрүзү аңаа төлөптүг дээрзин билдингир.

Ынчангаш апрель 11-ниң хүнү оон-даа артык улуг чаартылгаларның эгезин салыр.

Надежда ДАРЖАА,
күрүнениң национал ырының болгаш танцының «Саян» ансамблиниң директору.

саналдар, күзээшकिनер

Кызылдың ЧЭТ бүдүүлгезинин ажилдакчылары ТР-нің Үндезин Хоойлузунга өскерилгелер кииреринин чугулазынын дугайында таныжып турары.

В.Шайфуллиннің тырттырган чуруу.

ЧӨПТҮГ ДЭЭРГЕ ӨЙЛҮГ ДЭЭНИ ОЛ

Мен Балгазынның ПТУ-зунга тракторист экскаваторщик мергежилди 1968 чылда дооскаш, Кызылга ажилдап эгелзэн мен. Оон бээр чеже бажың, албан черлеринин оран-савазын ажылгалче дужаарыңа үлүүм киирбедим дээр. Ол үелерде бөдүүн күш-ажылчы кижинин ат-алдарын дыка бедик тудуп, чурттаар оран-саваны тускай оочур езугаар берип турду. Ам хүндүлүг дыштанылгаже үнүмзе-даа, ол чарыкта тууйбу заводунда ажилдап турар мен. Ажылым кадыг: хөрекче кирип кээр доозуну кан-дыг дээр?! Ынчалза-даа күш-ажылымны үнелеп, «Күш-ажылдың шалыпчызы» деп медальдың эдилекчизи база күш-ажылдың хоочуну атты эдилеп, бодумнуң кылган ажылым дээш чоргаар-ланып чоруур мен.

Ажылчын кижиге көрүнүр ТР-нің Чазаандан, хоойлужудулга чогаа-дыр депутаттардан дилеп тур мен. Чеже-даа хөй эртем-билигилг кижилер немежир болза, ийи хол-дар оларның ажылын кылып бол-гай. Бөдүүн ажылчын кижилер кезээде ийиги черде турары элдеп.

Референдум ТР-нің Конституциязынга 11 өскерилгелерни кии-рер дугайында чоннуң чөпшээрелин айтырып турар. Ынчангаш чон аңаа харыыны идепкейли-биле бээр болза эки. Чүве айтырарга ытта-вайн олуруптарга, кайы хире аңыг ийик. Бо таварылгада база ындыг. Соңгуп алган депутаттарывыска ол кандыг-даа хамаарылга чок. Олар-ның ажылдаар хуусаазы күзүн тө-нер. Ынчан чаа депутаттар соңгуур-да, ам чүгле 32 депутат соңгуур апар бис. Кончуг дээн кижилер ам шилиттинер эвеспе. Оларның чүгле тозу төлевирлиг ажилдаар. Ынчап кээрге, ол тос кижинин санынче тулган кижилер кирер апар. Тываның тос кончуг оглу, кызы ол эки шалыңыг ажылынга кайын анаа олуруп бээр деп?! 11 өскерил-гелерни санал тургаш, кайызын өс-кертир дээш чөпшээрержир силер дээн турган болза, эки турган ийик. Ынчалза-даа ам мээң билип тура-рым: депутаттар санын кызырар, Президент деп албан-дужаалды киирер дээн эдилгелерге чөпшээ-режип тур мен. Чуртакчы чоннуң санынга өйлүг санныг депутаттар турар дээрге чөптүг боор.

БАКТАЙ-ОЛ ЛОПСАН,
күш-ажылдың хоочуну, экска-ваторщик.

ЧОННУҢ ҮНҮ — КЕЛИР ҮЕВИС ДЭЭШ...

Апрель 11-де эртер референ-дум дээрге-ле чоннуң күзел-со-руунуң дээди илерээшкени, ону хоойлулардан-даа бедик эрге-хоойлу актызы деп билип турар мен. Ынчаарга ындыг болушкун кончуг ховар болур болгаш рефе-рендумда салган айтырылгарга хамааты кижинин харыылар бээр аңаа-ла уjur сагаан чүүл эвес, а ол алызы барып, Тыва Республи-каның Конституциязынга өскерил-гелер кииреринге чедирер болгай. Ындыг болганда чоннуң эрге-ажылынга дүгжүр өскерилгелер дээш бадылаар арга соңгукчуларда апрель 11-де бар болуп турар-дыр.

Россия Федерациязының ха-маатылары болганывыста оң Кон-ституциязының аайы-биле чурттаар апар бис, ийи Конституция ара-зында карышкак черлерни эдери-нин айтырыын канчаарга-даа, чөп-түг деп көрзе эки. Оон ыңай Тыва-ның Улуг Хуралы — парламенти-зинин депутаттарының санын кы-зырып, чаңгыс палаталыг хоойлу-жудулга органы турзун дээш бады-лаары, мээң бодал турарым-биле, кончуг шын. Эндерик хөй депутат-тарывыс орта ажилдавас-даа, кол-дуунда-ла хуу эрге-ажыын бодал, күүсекчи эрге-чагыргавыс-биле чө-рүлдээлиг байдалдар тургузарыңа

мергежип турарын эскербес арга-жок-тур. «Сарыг бажың» дээр оран-савага бир катап киргеш, ажил шагында депутаттарның өрээлдеринин хөй кезин хаагыг болурун пат кайгаан мен. Культура адырыңа хамааржыр кижиге болганымда, депутаттарывыс тыва культураның айтырылгарынче сагыш салып, ол дээш хөлзеп-човал турганын-даа эскербедим, харын Чазактын талазындан боттук ажилдарны чорудуп, янзы-бүрү хемчеглер кылдынып турар-дыр. Хөмөй болгаш Игил чылдарын эрттиргенивис оң эң көскү үлегер-чижээ ол-дур. Чоокта чаа чо-гаадыкчы эвилелдер кижигүннери-биле ужуражылга кылгаш, Чазак Даргазы Ш.В.Кара-оол культура, сеткил-сорук айтырылгарынче, экономиктиг айтырылгарже дег, чугулалал көрүп, сагыш салыр уjurлуг-дур бис деп чугаалады. Аңаа бодунуң чөвүлекчизи кылдыр Тываның Улустун чогаалчызы А.Даржайны шилип ап, культура айтырылгарынче кичээңгей улгадып турарын көргүстү. Чаңгыс ол чижек безин хөйну чугаалап турар-дыр. Дараазында соңгулдалар соонда, референдум дамчыштыр Конститу-циявыс өскерилгелер киирип алганывыста, 32 депутат ажилдай

берзе, чоннуң иштинден езулуг ши-литтинген улус чер-чуртувустун келир үези дээш чаңгыс демниг ажилдаар боор деп идегээр-дир мен. Чогум-на оон уржуунда өскерилгелер дээш бадылаар күзелим бар. Ол айтырыг база-ла бистин холуушта-дыр, чонум.

Чазак Даргазы эвес, а Прези-дент баштыңыг болурувус база-ла сеткил-сорук айтыры, Тыва Рес-публиканың алдар-адының айты-ры, ол чүгле амгы Чазак Дарга-зынга эвес, а келир үеде-даа артып калыр чугула уjur-уткалыг айты-рыг-дыр, ынчангаш ону деткир болза эки. Алызы барып, та амгы Даргавыс Президент болур, та өске кижиге, ону билбес бис, а кол чүве — тыва чон Президентилиг болуру.

Хоочураан аарывыс — Чазак биле Улуг Хуралдың (Хоойлужу-дуга палатазы) аразында үскүле-жишкинер кажан-на соксаар ирги деп, бөдүүн чон шагдан бээр манап келген. Ону соксадырынче, эпиги-демниг болурунче бир чугула базым бо референдумда кылдынар уjur-луг. Ону медеп билбишаан, шын шилилгени кылып болзувусса эки.

НИКОЛАЙ КУУЛАР,
чогаалчы, журналист, Тыва-ның ном үндүрер черинин ре-дактору.

КАРЫШКАКТАРНЫ ЭДЕРИ ЧУГУЛА

2010 чылдын апрель 11-де тыва чоннуң амыдыралыңа политиктиг онза болушкун — референдум болуп эртер. Референдумга салдыгган кол сорулга — Россия Федера-циязының Конституциязы биле Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузунуң аразында бо хүннерге чедир тур-густунуп келген карышкактарны чон-биле сүмележи-п, чоннуң санал-сүмезин дыңнап тургаш, эдери.

Улуг күрүнө Россияның соста-вында бактаал турар, политиктиг туружу быжыг Тыва Республиканың Үндезин Хоойлузу федералдыг хоойлулар-биле карышкактарлыг турбас уjurлуг. Бо карышкактар амгы салгалдың болгаш келир үе-нин салгалының ажил-чорудулга-зынга, төрзөн Тывавыстың келир үеде политиктиг туружун быжыг-лаарыңа, социал-экономиктиг болгаш культурлуг амыдыралын улам сайзырадып хөгжүдеринге шаптык, шаптараазыннарны тургу-зары чугаажок.

2001 чылда ийи-чаңгыс поли-тиктинер келир үеже көрүжүнүн кызы болганы-биле ол үеде кым-

га улуг эрге-дужаал хережил, кым чазак бажыңга олурарыл дээн хүнүн бодаан бодал-биле Үндезин Хоойлуга частырылгыг эдилгелерни киирген турган. Маңаа идепкейлиг үлүг-хуузун чамдык келир үеже кы-зыы көрүштүг (политиктер) кижилер киирген. Оон бээр-ле Тываның иштинге политиктиг ажил-чору-дуга тендиңейнип, кошкап эгелзэн. Президент албан-дужаал дүшкен. 162 депутаттыг Улуг Хурал—парла-мент тургустунган. Төнчү чок чөрүл-дээлер-даа эгелзэн. Хоойлужудулга палатазы-биле Чазактын аразында чонга билдингир — бөдүүн ажил-чын, малчын-даа кижиге кончуг эки билип олар, чоокка чованчыг, ырак-

ка ыянчыг, төнчү чок, хан чок месилдежишкинер эгелзэн.

Хоойлужудулга палатазынга хамаарыштыр каш сөс. Мында депутаттарның аразында чону дээш, төрзөн Тываның келир үези дээш сагыш салып, кызып чоруурлар бар, ол санныг кижилер-дир. Улуг Ху-ралдың Хоойлужудулга палатазы чоннуң эрге-ажыын камгалаан эрге-чагырганың дээди органы болгай. Ам бо хүннерде байдал база моон мурнунда-даа турган байдалы чонга биске билдингир-ле болгай. Хоой-лужудулга палатазы чоннуң бүзү-релин чидирген деп болур. Ол хоойлужудулга органы — палата-ның буруузу эвес-тир. Ону удуртуп-баштап турган даргаларның, ында ийи-чаңгыс бөлүк депутаттарның буруузу-биле ындыг байдал тургустунуп келген.

Улуг Хуралда — парламентеде бар четпестерни үндезини-биле эдер сорулга-биле Конституцияга (Үндезин Хоойлуга) эдилгелер

кирер дугайында санал киирген эгелекчи бөлүктүн саналын деткип, Тываның Үндезин Хоойлузунга кии-рер деп турар чамдык эдилгелерге хамаарыштыр кижиге бүрүзү боду-нуң шын туружун шилип, эгелекчи бөлүктүн саналын деткири чугула.

Бистер, тыва чон, референдум-га киирген айтырыга «Ийе» деп харыыны чаңгыс демниг бээр-виске, Тываның парламентаризинин, Чазааның структурлуг тургузуу үндезини-биле өскерлип, чаа хоойлужудулга органы, чаа чазак азы президентилиг республика болур бис. Ынчангаш 1993 чылда Тыва Республиканың Конститу-циязынга (Үндезин Хоойлузунга) хоойлужудуп киирген турган «Тыва Республиканың Дээди Хуралы — Парламентизи» деп адын катап эгидер.

Чонну төлээлзэн депутаттарның санын 162-ден 32 чедир кызыра-рын, оон иштинде 9 депутат док-таамал ажилдаар дээнин деткир бис.

Амгы Чазактын тургузуунуң та-лазы-биле Президент эрге-дужаал бистин республикага Россияның кыдыг-кызыгаарында, даштыкы чурттар-биле харылзажып, эконо-мика, политика, культура талазы-биле кады ажилдажылганы чору-дуп турар болгай. Россия иштинге, Россияның болгаш оон субъекти-леринин удурткучулары-биле ажил-херекчи ужуражылга чорударга Тываның «Президентизи»-Чазак Даргазы» деп бедик ат-биле тыва чонун төлээлзээр, ол биске, тыва чонга, чоргаарал, бедик хүндүткел болур. Ынчангаш Тыва Республи-каның Чазаан, чонун удуртуп-баш-таар эрге-дужаалдың адын «Пре-зидент — Чазак Даргазы» дээр болза, чонга-даа, ол албан-ду-жаалга ажилдаар кижиге-даа улуг харысалга, хүндүткел-дир.

Тывавыстың Үндезин Хоойлу-зунга эдилгелер киирер дээш ре-ферендумга чаңгыс кижиге дег, бир демниг сагыш-сеткилдиг кижиге-вис дээрге-ле Тывавыстың келир үеде хөгжүлдээди-дир деп билир апар.

ХИРЛИГ-ОЛ КОНГАР,
партия, совет органнының хоочуну.

Найысылал Кызылга

ПАСХАНЫ ДЕМДЕГЛЕП ЭРТТИРГЕН

Апрель 4-те православ шажынның Пасха байырлалы эрткен. Ооң бүдүүзүндө Ыдыктыг Троицк хүрээзинде байырлалдың езу-сагызын-нарын эрттирген.

дирилгени (бодарааны) деп концерти бараалгаткан. Аңаа «Октай» ансамбли-биле кады коллективтин өнүктүрү — «Экспрессия» танцы ансамбли, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Сергей Сокольников, «Верея» ансамбль база киришкен. Шажын шүлүктөрүн коллективтин эң анык бөлүү база номчул күүсеткен. Оларның хары 5-тен 7 харга чедир. «Бис ансамблдин 7 салгалы чедир, моон соңгаар бичии

зактың мындыг сагыш салышкынын көрүп, уругларны хүлээп алырын уламчылады. Ам бисте база катап чаштар кээп турар. «Октайда» 8 дугаар салгал өзүп олурар» — деп немеп кагды.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Ыдыктыг Пасха-биле байыр чедиргеш: «Бөгүн күрүнеде болгаш хүрээде чаңгыс сорулга бар — бистин амыдыралывысты экижидер, мөзү-шынар талазы-биле арыг болгаш чаагай сеткилдиг болзун дээш ажилдаар бис. Хөй националдыг Тывада шажын удуртулгазы болгаш эрге-чагырганың кады ажилдажылгазы тайбың болгаш чөпшээржилге, республиканың чаңгыс аай болгаш турум байдалының үндэиннери артарын магадылап турар» — деп чугаалааш, коллективке моон-даа соңгаар улуг чедишкиннерни күзеп, «ГАЗель» автомашинаны ТР-ниң Чазаа коллективке берип турарын демдеглээн. Октайжылар ам республиканың аңгы-аңгы кожуннарынга бодунуң көргүзүү-биле чедип болур аргалыг болган.

Бистин корр.

Ай-кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Тываның күрүне филармониязынга аас чогаалының уруглар ансамбли «Октай» бо байырлалга уткуштур «Христостун катап

уруглар хүлээп албас бис деп бодап турган бис — деп, ансамблдин удуртукчузу Надежда Пономарева чугаалааш: — Ча-

ТОҢ ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

Күрүнени чон боду дорт (референдум, соңгулдалар) болгаш күрүнениң эрге-чагырга органнарын (хоойлужудулга болгаш күүсекчи) дамчыштыр боттандырып турар. Ам каш хонгаш, апрель 11-де, бистин республиканың Үндэзин Хоойлузунун бирги бөлүүнүн 1-ги эгезинин чамдык чүүлдеринге болгаш 16-гы эгезинге өскерилгелер кириер дугайында айтырыгга бүгү чоннун хары бээр хүнү. Мээң билирим болза сөөлгү 20 чылдарда, харын-даа мээң соңгуур болгаш соңгудар эргелиг назынымда, үш дугаар республика хемчээлдиг референдум эртери ол. Бир дугаар референдум «1993 чылдың төнчүзүндө, октябрь 21-де, хүлээп алдынган Тыва Республиканың Үндэзин Хоойлузун (Конституциязын) бадылаар силер бе?» деп айтырылгы болган. Чон бадылап берген.

Ол Үндэзин Хоойлуну бистер Тываның болгаш Россияның төгүзүндө бир дугаар чижилгелиг (альтернативтиг) соңгулдадан бадылаткан Тыва АССР-ниң Дээди Совединин 130 улус депутаттары хүлээп алган бис. Ол соңгулда 1990 чылдың март 4-те болган чүве. Тыва Республиканың Дээди Совединин 7-ги чыыжының улус депутаттары кончуг улуг ажилдарны кылып, хөй-хөй чугула хоойлуларны хүлээп алгылаан. Оларның аразында Үндэзин Хоойлудан, республиканың социал-экономика хөгжүлдээзинин дугайында хоойлулардан аңгыда Тыва Республиканың күрүне деңгелинин дугайында, Президент эрге-дужаалды кириеринин, референдум дугайында, Тыва күрүнениң сүлдө демдектеринин дугайында, Конституция судунун дугайында болгаш оон-даа өске хөй-хөй хоойлуларны хүлээп алган.

2 дугаар референдум 2001 чыл-

да болуп база-ла 9 дугаар Конституцияны бадылаан. Тываның 8-ки болгаш 9-ку чаа Конституциянын ол эрткен ийги референдум чон бадылап каан. Ам болур 3-й референдумга үениң болгаш амыдыралдың ажил-чорудуузының аайы, негелдези-биле республиканың Конституцияны өскерилгелер кириеринге бүгү чоннун «Ийе» деп чөпшээржил алыр. Конституцияга кандай өскерилгелер кириеринин дугайында база өскерилгелер чүрө херек-апарганынын дугайында МИЧ-ге четтири-биле чырыттыган. Яңы-бүрү деңгелдеринин хурадарына, чон-биле ужуражыгаларга тайылбырлатынган.

Мен 2006 чылда Улуг Хурада 2-ги чыыжының Төлээлекчилер палатазының депутаттыгга соңгууртурумда, мээң округумнун (Ленинградский-2 №3) чамдык соңгуучулары «Депутаттарның саны кончуг хөй-дүр» деп чугаалап туралар. Мен оларга «Бо чыыш Төлээлекчилер палатазынга сөөлгү болур чадапчок» деп чугаалап турганымны олар сактыр боор.

Улуг күрүневис Россияның Конституциязынга бистин республиканың Конституциясында кандай аңгы-аңгы дүүштүрери, хоойлужудулга эрге-чагырганын сактап, талазы-биле өскертири, Чаа Даргазы эрге-дужаалды кожуп немээри чон чугула айтырыг болуп турар. Оң чон идепкейлиг, бедик деңгелде деткип бадылаарыга бүзүрзө мен. Ол — чоннун сонуургалы. Аңаа дадагалзаар, удурланыр кандай-бир чергениң депутаты, эрге-чагырганың төлээзи бар болза (ындыглар хөй эвес хире), олар чоннун сонуургалына удур болуп ла-дыр.

Киров ДИЛАК,
күш-ажылдың хоочуну.

КЫЗЫЛ КОЖУУН: күш-ажыл рыногунда

АЖЫЛЧЫ ОЛУТТУ НЕМЕЙ ТУРГУЗАР

Россия Федерациязының Чазаа 2008 чылдың декабрь 31-де хүлээп алганы кризистин уржуктарын ажып эртеринин хемчеглеринге хамаарышкан «Россия Федерациязының субъектилеринде күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырыарының хемчеглерин боттандырыр-биле Россия Федерациязының субъектилеринин бюджетинге федералдыг бюджеттен субсидияны бээринин дугайында» доктаалын амыдырылга боттандырыр-биле Кызыл кожунун Чонну ажылга хаара тудар төвү чугула ажилдарны чорудуп турар. Ук доктаалда айтыканы-биле кызырылдага таварышкан азы таваржырының кырында келген болгаш ажил чок арткан хамаатыларның профессионал мергежилин бедидеринин, билиг-мергежилин кризистин байдалына дүүштүр эде белеткээринин, хууда сайгарлыкчы чорукту эгелээринче, төлевирлиг ажилдарны организаастаарына, эге болгаш ортумак тускай өөредилге чедип алганнарның стажировказын эрттиреринге болгаш өске-даа хемчеглерге хөй түнүг акша-хөреңгини угулаан.

Ол бүгүнү амыдыралга боттандыра ажилдарны уламчылаары-биле Тыва Республиканың Чазаа 2009 чылдың декабрь 26-да бадылааны «2010 чылда Тыва Республиканың күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырар

дугайында» № 644 доктаалы-биле тускай сорулгалыг программаны хүлээп алган. Ук доктаалда кожуннар аайы-биле акша-хөреңгинин үлелгезин, өөредилге мергежилдерин, организаастаар төлевирлиг ажилдарның чижек хевирлерин тодаргайы-биле айыткан.

Ам кол-ла чүве — тускай сорулгалыг программаның боттанышкынын чедип алыр.

Программаның бир кол угланышкынына кризис үезинде ажил чок болгаш ажил чок арткан хамаатыларны эде өөредип, мергежилин бедидери ажил дорт хамааржыр. Кожуунда Чонну ажылга хаара тудуп тургузар төптүн ажилдакчылары ол талазы-биле доктаамал тайылбыр ажилдарын чорудуп, үнүшкүннерни организаастап, хыналдаларны кылып турар.

Эде өөредилге азы өске мергежил шингээди алыры-биле шилилгени чорударда, бирги ээлчегде ажил чок инвалидтерни, кызырылдага таварышкан азы ажил чок 6 ай хуусаада олурган хамаатыларны, шериг албанындан келген оолдарны, бир дугаар ажил дилеп келген мергежили чок кижилерни мурнады көөрүн практикалап турар. Бо чылдың баштайгы үш айында 30 кижини өөредилге

хаара туткан. Бо чылдың дургунда ниитизи-биле 110 кижини эде өөредирин планда кириген.

Кризис үезинде күш-ажылче чонну хаара тударының база бир хевир хөй-ниитинин төлевирлиг ажилдарынче ажил чок чонну хаара тудары болур. Ол хөй-ниити ажилдары өнчүнүн хевир болгаш ажил-чорудулгазындан хамаарылга чокка бүдүрүлгелер болгаш албан черлеринде организаастап турар. Түр үениң бо ажилдарына ажил чок дээш пособие албайн турар, ажилга тургустунар дээш үр үеде ажил тыппаан база Чонну ажилга хаара тудар төпте «ажыл дилеп турар» деп демдеглеткен 12 кижини хаара туткан.

«2010 чылда Тыва Республикага күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырары» деп тускай сорулгалыг программаның күүселдээзинге хамааржыр хемчеглерге кызырылдага таварышкан азы өөредилге черлерин дооскан доозукчуларны албан черлеринге стажировка эрттирери база кирип турар. Бо чылдың баштайгы үш айында 22 кижини ажилдың ол хевиринче хаара туткан. Кожуун администрациязында — 4, күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө эргелелинде — 4, шериг комиссариатында — 2,

паспорт-виза албанында — 2, пенсия фондузунун салбырында — 6, ветеринария эргелелинде — 10, Чонну ажилга хаара тудар төпте 2 кижини стажировканы эрттирип турар. Дагдыныкчы болур 12 кижини кижини бүрүзүнге ай санында төлевир кылдыр 2732,23 рубльди берип турар. А арткан кижилер ай санында 5464,46 рубль төлевирни ап турар. Чыл төнчүзүнге чедир стажировкаже шупту 55 кижини хаара тудар болгаш, ол сорулгага 1803271,80 рубль көрдүнгөн.

Биче болгаш ортумак бизнести, сайгарлыкчы, ажил-агыйжы чорукту деткири, тудугну хөгжүдери, көдээ ажил-агыйжының продукциязын бүдүрерин база болбаазырадырын сайзырадып деткиринин талазы-биле хемчеглер программаның кризиске удур кол хемчеглери бооп турар.

Кожуун иштинде немелде ажилчы туруштарны тургузары-биле сумуларда болгаш кожунда ажилчы комиссиялар тургустунган. Күш-ажыл рыногунда дүшкүрлүг байдалды чавырылдырар сорулга-биле сайгарлыкчы ажил-чорудулганы хөгжүдүп, ажил чок хамаатылар боттарын ажил-биле хандырттыган турарын чедип алырынга кожунунун чонну ажилга хаара тудар төвү дамчыштыр суб-

сидия акшаларын үндүрүп турар. Бо чылдың бирги кварталында 5 кижиниң бизнес төлөвилелдерини комиссияның чүлдүгүзүнгөн шийитирин алган. 5 кижиниң кижини бүрүзү 58800 рубльдин кырынга, немелде ажиткан 9 олуду дээш, шупту каттышкан ниитизи-биле 823200 рубль түнүнге немелде субсидияны база алган. Ээрбек сумузуңда К.Хайтан-оол, Терлиг-Хаядан Б.Туганчи ыяш дилдирер черлерни, Ээрбектен С.Сонам курттаар-орон сава тудар, септээр бригадалары Сукпактан К. Ажы мебель кылыр септээр черни, Элегес-Аксанды С.Соспук чурук тырттырар ателье, Кара-Хаактан О. Гайдуков национал хеп даараар цехти, Ээрбектен А. Янчат автотранспорт септээр черни, Сукпактан С. Хураан база Каа-Хем суурдан Ш. Донгак көдээ ажил-агый продукциязын болбаазырадыр черни ажилда сайгарлыкчы ажилын эгелээн.

Чыл төнчүзүнге чедир ажил-ажылчы олуттар тургустунуп, кожунунун экономика хөгжүлдээзинге боттарынын үнү-хуузу кириштирер дээрлик идегел улуг.

Владислав САТ,
Кызыл кожунда Чонну ажилга хаара тудар төптүн специализи.

ДИДИМ ФРОНТУЧУ – 100 ХАРЛЫГ

«Тулчуушкунче, тулчуушкунче
Тура дүшпейн, бурунгаар!»

С.Пюрбю.

Тыва чонунуң езузунда улуг назы-
ыг өгбө кижиниң ат-сывын чыккы-
адир адавас дээр... Бистиң маады-
ывыстың шол ады Дайынчы
фронтучу). Өгбелерниң шаңнаан ат-
ы – Александр Иванович Бон-
дарев.

«Дидим кижиден ок коргар» деп,
ерген чугаа бар. Александр Иван-
вичиниң бичежек мага-бодунда,
ай-байлак иштиги делегейинде 100
ыл соп келген «чүрээ» — езулуг-
а эрес-дидим чүрек-тир.

Дайын шөлүндө тилекчи бооп,
адыг-берге 65 чылдарны чурттап
откеш, 100 харны харлап турар да-
ынчынын омур-хевири, мөзү-бүдү-
сү бистиң бо үениң аныяк-өскенинге
араш, чаагай амыдыралче чүткүл-
гү «ыдык сүлдө» болур деп
илип турар мен. Өскөн-төрөөн
ывазынча эеп чанып келгеш, чур-
тунуң чаагай чоруу, сайзыралы дээш
и-даа могаг билбес амыдырап-
урттал чоруур ишти-дир. Ол кижиге
аажы-чаңы-биле, күш-ажылга,
амыдыралга ынак бүдүжү-биле
ныяк-өскөнгө үлгөр болуп чоруур
да, кырган-ача.

Эжеш аңгылар дег, амыды-
ралдың делгеминге бүгү назынын-
да кады чурттап чораан ынак эки
таталыя Алексеевнаның быжыг
өлөңгүжиге. Олар кады 62 чыл дур-
узунда аас-кежиктиг чурттааннар.
Ам аравыста ооң чогу хомуданчыг.
Ынчалза-даа Александр Иванович:
«Мээң чүрээм кезээде эжимниң
чүрээ-биле кады тудуш. Наталья
эжим мени манап чоруур» — деп
тагыжын ажыдып чугаалаар кижиге.

Александр Иванович — ак-көк
дагыг Тываның узун назылыг, мер-
ген угааныг өгбөзи. «Узун назылыг
чурттаарының чажыды чүдөл?» —
деп айтырыгга ол: «Шынчы, ак
сеткилдиг амыдырап-чурттаар, тө-
рөөн чуртунга бараан болур болза,
ынчан бо хире назынын чурттап
болур» — деп сеткилинден бөдүүн
карыны берген. Кайгамчык-ла бө-
дүүн, ынчалза-даа кижини сайга-

рылга кылыптар кылдыр бодан-
дырар чагыг-харыы.

Шынчы болуру. Чүү шынчы бооп
болурул? Чүрек. Ийе, чүрек шынчы
эң-не кол органы. Шынчы, дидим
чүректин назыны узун болур деп
чүүлдүн бадыткалын 80 чылдарны
үезинде үнүп турган «Наука и
жизнь» деп журналдан номчаан мен.
Москва хоорайның бир улуг клини-
казынга чүрээнде дөмей аарыглыг
ийи кижиге кезишкен кылган. Ке-
зишкениннерниң кайызын-даа ол-ла
профессор эмчи болгаш дузалак-
чылары кылган. Бирээзи наркозтан
үнүп, экижил эгелээр, өскези
медерел кирзе-даа, 3 хонгаш, чүрээ
турупкан. Профессор эмчи сагыш

**Шынчы болуру. Чүү шынчы бооп
болурул? Чүрек. Ийе, чүрек шынчы
болур. Дидим база болур.**

човап, байдалды өөренип көрүп
эгелээн. Түңнелинде сегип үнген
кижизиниң чурттап турар черинге
чеде бээр, таныыр, билер-ле кижиге
ону аажок буянныг, чонунга ынак,
биче сеткилдиг кижиге деп чугаалаар
болган. А өскезиниң өг-бүлезинге
чеде бээр, өөнүн ишти оолдары-
биле бажынын ийи аңгы кылдыр
өрээлдеп алган, чугаа-соот-даа чок,
келген аалчы-даа хүндүлөп билбес
улус болган. Ынчангаш профессор
кижизиниң мөзү-бүдүжүндө кандыг-
даа аарыгнын эттинери хамааржыр
болгаш амыдыралының байда-
лындан дыка улуг хамаарылгалыг
дээрзин түңнээн.

Мээң бо чүүлүмнүң маадырының
дидим, шынчы чүрээ ооң узун
назылыг чурттаалгазының кол өзөөн
салган-дыр деп чүве билдингир. Ак
сеткил дээр-ле кижиниң иштиги
делегейи.

Александр Ивановичини оон
бактап турар организациязы —
республиканың караа көрбестер

ниитилелиниң кежигүннери, кожа-
лары, эдержип чоруур чону улуг
үнелел-биле хүндүлөп чоруурлар.

Дайынчының чаңгыс кызы Тама-
ра Александровна Наводкина —
ачазының «көге-бугазы». Ол ачазы-
ның чон-биле харылзаазының суда-
лын тудуп, ону деткип чоруур. Ол
«изиг оттуг» Афганистан дайынынга
связист болуп, киржип чораан. Оглу
Валерий база кырган-ачазы ышкаш
шериг албан ажил-агылыг.

«Тиилелгениң 65 чылынга чаагай
ажыл-херектер» деп кыйгының
күүседикчизи Тамара Александр-
овна база ол-ла ниитилелдин ке-
жигүнү Эмма Сазыгановна Куулар-
ның ачызында бистиң ыраккы Өвүр
кожуунуң Ак-Чыраа ортумаг шко-
лазында А.И.Бондаревтиң дугайын-
да делгелгени организастан, өөре-
никчилер-биле «Шынчы, ак сеткил-

диг амыдырап-чурттаары» деп те-
мага «төгөрик столду» эрттирдис.

Бистиң чаңгыс чер-чурттуувус,
фронтучу өгбөвиз А.И.Бондаревке
ооң 100 харлаанынга өөреникчилер
чылыг сөстөрүн, быжыг кадык-
шылды база оларга бөгүнгү тайбың
чуртталганы хайырлааны дээш
мөгөйип, четтиргенин илереткеннер.

Узун назылыг дидим фронтучу
А.И.Бондаревтиң: «Амыдыралче,
амыдыралче, ара дүшпейн, шынчы,
ак сеткилдиг бурунгаар!» деп ыр-
лавышаан, амыдыралдың делгем
оруунда үе-биле деңге бир век дур-
гузунда базып оларынга чор-
гаарланып, юбилейи-биле Ак-Чыраа
ортумаг школазының коллективи,
өөреникчилери база ада-иелери
сагыш-сеткили сергек болурун,
быжыг кадыкшылды күзедис.

Маргарита ШОЙДАН,
школа директору.

Өвүр кожуун.

ЧОРГААРЛАНЫП ЧОРУУР БИС

Мээң честем — Ада-чурттуң Улуг дайынының
киржикчизи Андрей Навачыганович Сундуй. Ол
1920 чылда Чаа-Хөл кожуунуң Чаа-Хөл аксынга
чурттап чораан Навачыган Тюлюштуң өг-
бүлезинге төрүттүнген. Эр болгужеге чедир ада-
иезинге дузалажып өзүп келген.

Андрей бичизинден тура-ла,
орлан-эрес, чугаакыр, чүве шиң-
гээдип алыры дүрген оол бол-
ган. Ол школага өөреним-даа
болза, үжүк-бижитки бодунуң
кызымаа-биле өөренип алган.
Бичизинде Саян артындан
көжүп келген орус хамаатылар-
ның оолдары-биле ойнап өскөн
болгаш, орус дылды база шору
билер.

1940 чылдың 6 айда аалдар
аразынга дайын-чаа дугайында
чугаа дыргын тарап эгелээн. Ол
үеде Навачыган оглу фронтуче
эки тура-биле чоруур күзелин
илереткен. Чаа-Хөлден өске эки
турачы өөрлери-биле 1943 чыл-
дың күзүндө капитан Кечил-
оол Балданович Адыг-Түлүшке
баштакш, дайынче аътта-
ныпкан.

Честем дайынчы белеткелди
Киров хоорайга эки эрткеш, Сат
Бүрзекейниң пулеметчиктер бө-
лүүнге взвод командиринге
томуйлаткан.

Бир-ле изиг сегиржишкен
үезинде Сундуй эш-өөрүндө
аза берген болган. Ол өйде бир
орус оолга ужуражы берген.
Оол бодун Анатолий Емельянов
деп таныштыргаш: «Мен база
пулеметчик мен, Красноярск
чурттуг мен» — дигенин честем
сактып арткан...

1962 чылдың чайынында
честем мени садче агаарлаары-
биле эдертип алган кижиге. Бистиң
чанывыс-биле орус өг-бүле кар-
жып эрти. Честем тура дүшкеш:
«Бо эрни бир черге дыка көргөн
хире-дир мен» — дээш, оларның
соонче халааш, удатпайн ке-
дергей өөрүшкү-маңайлыг ха-
лып келген — «Дайын шөлүңге
ужурашканым Емельянов-тыр,
бажыныңча чалап тур, бараалы»
— деп бо-ла.

Ынчан Емельяновтарның өг-
бүлези Комсомольская кудум-
чузунга чурттап турган. Честем
бичии-ле чайланы берген ара-
зында бистерни ап алгаш, ол өг-
бүлеге бо-ла баар.

Честем Деражно, Дубно,
Ровно база Украинаның оон-даа
өске девискээрлерин хосташкан.
Ол төрөөн Тывазынче фронтуче
дан кады чораан эштеринден
арай озалдап эеп келген. Ооң
ада-иезинче «Дайынга маадыр-
лыгы-биле өлгөн» деп дыңнадыг
чорудупкан турган. Аалынга ди-
риг эеп келирге, авазы менчеп:
«Өлгөн оолдун сүнезини келген»
деп дүвүрөкөп турган джигир.

Андрей Навачыгановичиниң
тайбың үеде чуртталгазы, ажил-
ижи солун чораан. Дайын соонда
Тыва АССР-ниң «Шивилиг-Кара»
кызыгаар черинге коменданты-
лап ажилдап турган. Чаа-Хөл ко-
жуунга инструкторлап ажил-
дааш, «Бурунгаар» колхозка
партсекретарьлап, оон ол-ла
колхозка инек, чылгы фермала-
рынга бригадирлеп чораан. «На-
йырал» совхозтуң ажилчын ко-
митедин-даа даргалаан үези бар.
1975-1980 чылдарда Чаа-Хөлдүн
тараа шыгжаар черин эргелек-
чилээн соонда, күш-ажылчы на-
мдарын төлөтпө-биле дооскан.

Честемни Чаа-Хөл чону кон-
чуг хүндүлээр улус. Ол амгы
аныяк-өскөнгө, школачыларга
дайын-чааның коргунчуун, сол-
даттарнын, чонун эрес-диди-
минин дугайында чугаалап берип
чораан. Суурувуста фронтучуга
тураскаадып бир кудумчуну
адаанынга, школань музейинде
тускай булуңу дерип каанынга
төрөлдери бис чоргаарланып
чоруур бис.

Очур МАНАК.

Чаа-Хөл суур.

ФРОНТУЧУНУ ҮПТЭЭН...

• Кем-херек үүлгедикчилери туттурган

Март 31-де 12 шак 47 минута турда Кызыл
хоорайның иштиги херектер эргелелинге Дружба
кудумчузунуң 137 дугаарлыг бажындан телефон
дамчыштыр милиция ажилдакчыларын дүрген
чорударын дилээн.

Шагдаалар ол дораан четкен.
Бажың ээзи шагдааларга оон
кожазы, Ада-чурттуң Улуг дайы-
нының киржикчизи Владимир
Леонидович Маландинче халдааш-
кын болганын дыңнаткан. Фронтучу
подъездизинче кирип орда, артын-
дан бир оол халып келген соонда,
ойтур база берген, хенертен ийи
дугаар кижиге база халып келгеш,
оон карманнарын үжээш, 13 муң
рубльди, документиери — пас-
порт, Ада-чурттуң Улуг дайыны-
ның киржикчизи шынзылгазын,
алгаш барган. Оода документи-
лериини арттырып каап көрүңер
деп чадап каан. Үптекилерни ол
дораан тывары шагдааларның
арын-нүүрүнүн херээ дээрзи
билдине берген.

Үш дүн-хүннүн дургузунда
уйгу-чыдын чок ажилдаанының
түңнелинде карзыйтырып турар
кижиге туттурган. Виктор Барылга

дээрзи кайда-даа ажилдавайн ту-
рар, тодаргай чурттап турар чери-
даа чок кижиге болган. Оон-биле
шагдаа ажилдакчылары чугаалаш-
кан соонда, үптээшкен кылганын
мининген болгаш, кады чораан
эжин адап берген. Виктор Барылга
апрель 1-де болган үптээшкен дээш
база карзыйтырып турар. Ийи аар
кем-херек үүлгедикчилери дээш ол
хосталгазын казытырып шийтти-
рери чугаажок. Ийи дугаар эки де-
зилкен, шагдаалар ону дилеп
турар.

86 харлыг В.Л.Маландин
апрель 2-де эмчиден үнүп келген.
Ада-чурттуң Улуг дайынының кир-
жикчизи шынзылгазын үптекилер
октапкан болган, акшазының
чамдызын чарыпкан. ТР-ниң күш-
ажыл болгаш социал политика
сайыды Каң-оол Даваа апрель 3-
сыйды Каң-оол Даваа апрель 3-
те хоочун-биле ужурашкаш, кем-
херек үүлгедикчилери ыяап-ла ке-

земче херээнге онаажыр дээрзин
бадыткаан. «Оларның бирээзи
туттурган, өскези дезип турар.
Хоочуннарын айыыл чок чоруун
күштелдирер бис. Ол дээрге Шол-
бан Валерьевич Кара-оолдун дорт
айтышкыны-дыр. Улуг Тиилелге-
ниң 65 чылын таварыштыр немелде
төлөвирлер болур, пенсия өзер,
ынчангаш хоочун фронтучуларга
айыыл чок чорукту тургузары чу-
гула. Ону социал камгалап болгаш
эрге-хоойлу ажилдакчылары
хандырап ужурулуг» — деп, сайыт
чугаалаан.

Владимир Маландин студент
тургаш фронтуче чорупкан. Ол
Минусинск чурттуг. Абаканның ве-
теринария техникумунга турда, ону
шеригже келдирткен. 1941 чылда
ол 18 харлапкан. Ноябрьда 309-ку
артиллерия полугу оон, өөренип
турганы техникумунга турумчуп
алган. «Студент өрээлим мээң ка-
зармам апарган болбас ийикпе.
Чүгүле оруннар ийи каыт апарган.
Ол үеде Москва чоогунун байдалы
нарыыдаан турган. Оон бисти Пен-
заже октапкан. Аңаа таптыг, чеп-
селендирис. Абаканга Петр 1-ниң

үезиниң пулеметтары-биле трени-
ровкалап турдувус. Воронежтиң
мурнуу талазынга дайынны утку-
дус. Немец чадап кааш, Сталин-
градче углапкан. Бис Белгородту
ээлеп алган бис. Оон Харьковту
каар ужурга таварыштывыс. Ын-
чалза-даа Курскини черле салбаан
бис. Дуга ынчаар тывылган. 1943
чылга дээр тутчуп келген бис. Да-
йынга коргар чай кайда боор. Ам
бодоп ораарга харын коргунчу-
дур, ынчангаш дайын болдурбас
дээш бүгү хемчеглерни алыр хе-
рек. Лейтенант Захарченко-биле
стереотруба дээш хайгыылче үн-
геш, немецтерни гранаталар-биле
казылдырыпкаш, стрелотрубазын
апкаш дедир халчыплаткан бис.
Бистиң 10 катап улгаттырап тур-
ган болза, немецтерниң 20 катап
улгаттырап турган, ылгал дыка
улуг» — деп, хоочун сактып чугаа-
лаар.

Тиилелге хүнүн Маландин Авс-
трияга уткаан. Венадан 20 ки-
лометр черге. Дайынчы амыдырал
оон соонда безин ийи чыл улам-
чылаан. Өөнүн ишти Муза Дми-
треевна-биле Румынияның Тимеш-
рау хоорайга душкан. Өг-бүле
туткаш, 1951 чылда Минусинскиден
Кызылга чедип келгеннер. Тывага
чурттаан 59 чылының 36-зы Друж-
ба кудумчузунга эрткен. «Муза
Дмитриевна типографияга ээлчег-

лиг ажилга ажилдап турган. Орай
дүне-даа доостур. Мен уткуп шы-
давайн барганымда, ол боду чанып
кээр турду. Мындыг чүвеге тавар-
жып-даа көрбөөн бис. Айыыл-
халап чааскаан келбес джигир дег,
өөм ишти март 28-те чок болду. А
март 31-де менче халдаашкын
кылдылар. Өлүрүп каары ол-дур
деп бодаан мен, а оларга чүгүле
акша херек болганы ол ышкажыл.
Хамык эш-өөр, таныш-көрүштерим
сагыш човап телефоннап-ла турлар
ышкажыл. Шолбан Валерьевич
Кара-оолга өөрүп четтирдим, улуг
сагыш човаашкыны дээш. Шагдаа
ажылдакчылары эр хей болдулар,
дыка дүрген хөдөлгөнери ол-
дур» — деп, фронтучу өөрүп ораар.

Владимир Маландинниң доку-
ментилерин катап тургузуп бээр
хемчеглер алдынган. Харылзаа
доктаамал турзун дээш Билайн
компания хоочунга мобильный
телефону белекке берген.

Бөгүн Тывада 1941-1945 чыл-
дарның дайынының дорт киржик-
чилери 84 фронтучу чурттап турар.
В.Л.Маландин — оларның бирээзи.
Дайзынга удур коргуш-сыныш чок
тулчуп чораан тилекчи солдаттар-
га ам бистиң дуза-камгалавыс
херек апарган-дыр.

Сайгын БЮРБЮ,
ТР-ниң ИХЯ-ның парлалга
албанының ажилдакчызы.

«Тыва Республикада өртке удур федералдыг албан чериниң 1-ги отряды» күрүне албан чери

2010 чылдың апрель 15-тен май 15-ке чедир Тыва Республиканың девискээринге өрт айылы болдурбас шалыпчы ай чарлаттыңан.

Ооң кол сорулгазы — часкы-чайгы өрттер дүшкүрлүг үеде янзы-бүрү объектилерниң, чурттакчылыг черлерниң өртке удур камгалалын быжыглаар болгаш өрттерден кижилерниң кемдээрин, амы-тынындан чарлырын болдурбасы.

Часкы-чайгы үеде өрттер хөй болуп, айыыл-халапты чоңга таварыштырып турар, ынчангаш өрт айылын болдурбас шалыпчы айга идепкейлиг кижиринче база от-биле оваарымчалыг болурунче, өртке удур дүрүмнерни шыңгы сагырынче кыйгырдывыс!

— Кургаг ойт-сигенни, бокту чуртталга черлериниң девискээринге өрттедири хоруглуг, хензиг от чаштанчызы салгын-хат аайы-биле өртче шилчип, улуг когаралга чедирип болур, ынчангаш бокту тускай черлерге сөөртүп үндүрер;

— чуртталга бажың бүрүзүңе баштайгы өрт өжүреринге херек дериг-херекселдерни белеткеп алыры чугула;

— электрилиг, газыг дериг-херекселдерни өртке удур дүрүмнерни кичээнгелиг сагып тургаш, ажыглаар;

— одалга сезону төнгөн соонда одалга суугуларын, хоолаларны сажадан аштап-арыглап, электри дериглерин хайгааралга алыр;

— арга-арыг иштинге чораан кижилер от-биле оваарымчалыг болур ужурулуг: одагны кайы хамаанчок кыыспас, тырткан таакпызының одун өжүрбейн октавас;

— бичии чаш-тарны чаагай чорукка кижизидип, хайгааралга ал, от-көс-биле ойнаарын ада-ие, башкылар болгаш өске-даа улус хоругур ужурулуг;

— өртке удур негелделерни күүсетпейн турар хамаатыларны чон хуралдарыңа шыңгы сайгарыңар — олар силерниң амы-тыныңарга, өңчү-хөреңгилерге улуг айылды тургузуп турарлар.

БАЙЛААВЫС БОЛУР АРГА-АРЫВЫСТЫ, ТАЙГА-СЫННАРНЫ, БАЖЫҢ-БАЛГАДЫВЫСТЫ, ӨНЧҮ-ХӨРЕҢГИВИСТИ ӨРТ АЙЫЛЫН-ДАН ДЕМНИГ КУЖЕНИИШКИН-БИЛЕ КАМГАЛААЛЫҢАР!

ӨРТ ҮНГЕН ТАВАРЫЛГАДА ЧОРУДАР ХЕМЧЕГЛЕР:

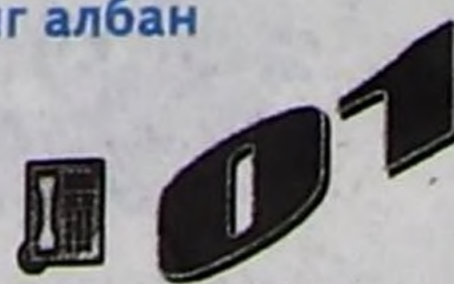
— ол-ла дораан «01» дугаарлыг телефонче долгаар;

— девидеп, дүвүрөп болбас, берге байдалдан үнер аргазы тывылбайн барып болур;

— кижилерни база үнелиг чүүлдерни, э-херекселдерни чайладырының болдунар хемчеглерин алыр;

— аргалыг болза электри тогун, газы өжүрер;

— өрт улуг эвес болза, холда бар өрт өжүрер чүүлдер: суг, элезин, довурак азы кылын коорган-биле өжүрер хемчеглерни алыр. Соңга шилин бузуп, эжик ажыдып болбас — өттүр хаккан салгын өрттү улам өөскүдөр.

Төрүттүнген хүнүңер-биле!

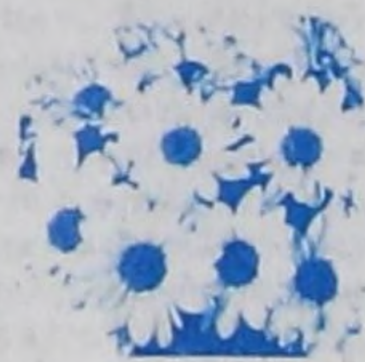
Бии-Хем кожуунуң «Хадың» суурда чурттал чоруур бистин ынак угбавыс, кырган-ававыс, даай-ававыс **Анна Биче-ооловна САЛЧАК** бо хүннерде мугур 70 харлап турар.

50 чылдарның төнчүзүндө ол Кызылдың башкы училищениң чедиишкинниг дооскаш, бодунуң күш-ажыл базымын өскөтөрзүн чери Бай-Тайга кожуунуң Бай-Тал школазындан эгелен. Ооң соонда амыдыралының аайы-биле Чөөн-Хемчиктин Бай-Тала, Ийме база Бии-Хемниң Билелиг школаларыңа эге клас башкызы бооп ажылдааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнгөн. Сөөтү чылдарда Бии-Хемниң Сесерлиг, Хадың суурларының аска-садтарыңа кижизидикчи башкы бооп база ажылдаан.

Ынак угбавыс Анна Биче-ооловнаның юбилейи-биле байыр чедирбишаан, ам-даа хөй чылдарда омак-хөглүг, өлчөй-кежиктиг, өөрүшкү-маңайлыг болурун күзевиишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Чеден харга чедип келгеш,
Сеткил-хөңнүң кударатпа!
Кадың эки камнап чорааш,
Каш-даа чылды чуртта, угбай.
Буурул баштыг угбавысты
Бурган башкы камгалазын, курай-курай.

Кызылда дуңмалары, күдээлери, угбавыс база хөй санныг дөргүл-төрелдери.

Бистин ававыс **Зоя Бады-Сууровна МОНГУШ** Өвүр кожуунуң Дус-Даг сумузунда чурттал чоруур. Ол 40 чылдарның иштинде башкы ажылыңа үзүктөл чок бичии чаштар-биле ажылдаан. 4 оолдун, 1 кыстың авазы, 8 уйнуктарның кырган-авазы. Үнген-кирген чоңура оюн-баштак, омак-сергек, дузааргак. Ававыстың амыдыралыг, күш-ажылчы арга-дуржулгазын, мерген угаанынын бедии-биле үнелгези бис. Кылган ажыл-ижиңер, ак сеткилиңер бистерге үлегер-чиңе бооп чоруур. Ол — Россия Федерациязының Улус өөредилгезиниң тергини, күш-ажылдың хоочуну.

Буянынгы мергежилдин маадыры силерге быжыг кадыкшылды узун назынны, аас-кежикти күзевиишаан, чаа үнген чылыңар хүн бүрүзү силерге болгаш силерниң чоок кижилеринерге чырык, өөрүшкүлүг бооп, чаагай сеткилиңер, амыдыралыңарны каастап чоруур.

Ававыстың билбези чок, онза киж
Бир-ле артист, бир-ле мастер
Кандыг хөгжүм тудуп аар-дыр,
Кандызын-даа ойнап кааптар.
Ырлаптарга ындынныг-ла тааланчыг,
Уян киж ыызы-даа келиксей бээр.
Хөглүг-омак, баштак чаңыг
Киж чер-ле чалгааратпас.
Авам сенээ мөгейбишаан,
Аас-кежиин күзеп тур бис.

Уруглары, күдээлери, кериннери, уйнуктары.

Бистин ававыс **Татьяна Антоновна БАГЛАТ** — Тожу кожуунуң Ий ортумаг школазында ыры башкызы. Ававыс апрель 8-те 53 харлаар.

Ававыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр кан дег кадыкшылды, аас-кежикти, узун назын назылаарын күзевиишаан, дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Ажы-төлдүн чүрзүн чылдыр,
Ава дээрге хүн дег чаңгыс.
Хүннүң изиг херелинден
Күжүр авам холу чылыг!

Ажы-төлү, өөнүң ээзи, уйнуктарыңар.

Бистин эргим, ынак ававыс, угбавыс **Светлана Сааяевна МОНГУШ** бо хүннерде 50 харлап турар. Ол Ак-Туруг суурнуң «Хүнчүгеш» уруглар садында хөй чылдар дургузунда үрө-түннелдиг, шаңнал-макталдыг поварлап ажылдап чоруур.

Ававыска, угбавыска төрүттүнген хүнүн таварыштыр байыр чедирбишаан, кан дег кадыкшылды, бүгү-ле чүүлдерге экини сеткиливис ханызындан күзедивис.

Хүндүктел-биле,
өөнүң ээзи, уруглары, дуңмалары, кеннээттери, күдээлеринден.

ДАЧА САДЫП ТУР МЕН

Кат-чимистиг, кыжын-чайын чурттаар дача саддып тур мен. Чунар-бажың, гараж, погреб бар.

Харылзажыр телефону: 8-923-262-8463.

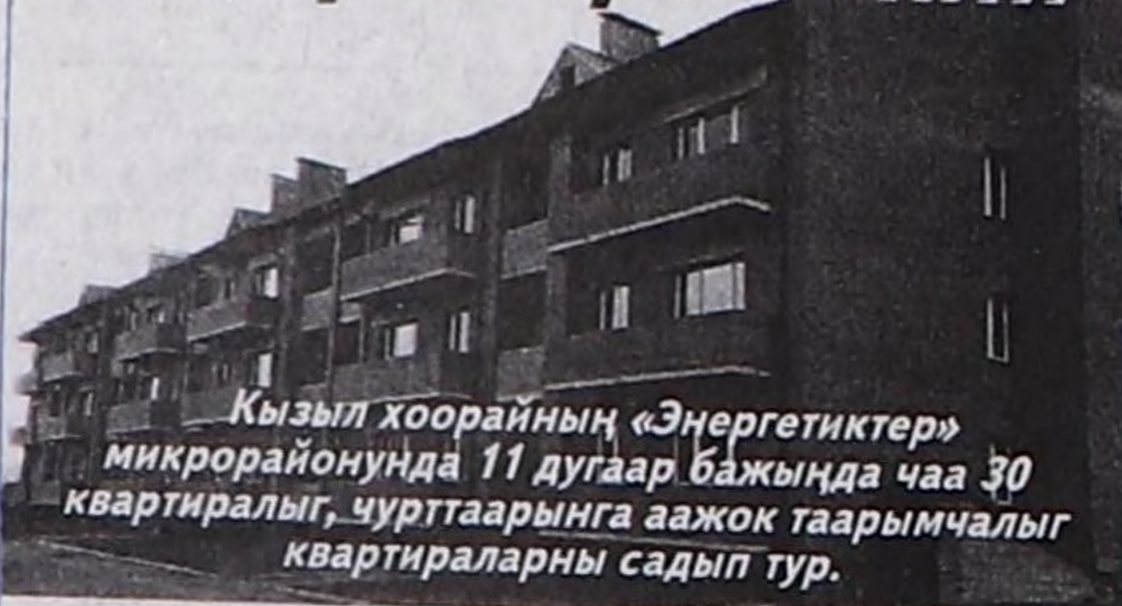
Тыва Республиканың Автомобиль оруктарының эргелели дыңнадып турар

авто-аргыжылга болгаш чүкк сөөртүлгезин чорудуп турар организацияларга болгаш хууда кижилерниң кичээнгелинге!

Тыва Республиканың ниити ажылгалдың регион уjur-дузалыг автомобиль оруктарыңа часкы үеде, ниити деңзизи 10 тоннадан аар автотранспорттарның шимчээшкинин 2010 чылдың апрель 9-тан 2010 чылдың май 8-ке чедир, түр үеде кызыгаарлаанын Тыва Республиканың Автомобиль оруктарының эргелели күрүне албан чери дыңнадып тур.

Ниити деңзизи 10 тоннадан аар автотранспортка чүкк сөөртүлгезинге эрттирилгени чүгле онзагай дээн байдалдарда дараазында адреске бээр: Кызыл хоорай, Интернациональная, 60. Харылзажыр телефон: 3-66-25.

«Энергострой» КХН

Кызыл хоорайның «Энергетиктер» микрорайонунда 11 дугаар бажыңда чаа 30 квартиралыг, чурттаарыңа аажок таарымчалыг квартираларны садып тур.

1 өрээлдиг квартира — 44 дөрбелчин метр; 2 өрээлди — 72 дөрбелчин метр.

Соңгаларын пластиктен кылган. Чылыг дамчыдылгазын, изиг болгаш соок сугларны квартиралар аайы-биле санап турар.

Кызыл хоорай, Колхозная кудумчузу, 2а, телефоннары: 5-90-03, 17.00 шактың соонда 5-89-31. Мобиль телефоннар: 8-923-268-9073, 8-905-920-4101, 8-906-997-2525.

БОДУНУҢ КВАРТИРАЗЫ БОЛУР!

«Ипотека агентилели» ААН болгаш Россияның Ажаалга банкызын дамчыштыр ипотека чээлизин берип турар.

Күш чок деп санаар

Эрзин кожуунуң Нарын ортумаг школазының 1983 чылда **Рита Эртнеевна ЧОДУНУҢ** адынга тывысканы Б №961855 ниити билиг аттестадының читкенин барымдаалап, ону күш чок деп санаар.

Туранның №2 школазының 2005 чылда **Максим Геннадьевич САЛЧАККА** тывысканы В 0491173 дугаарлыг долу эвес ортумаг билигннн аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Бодалдар динни

Чуртталганың утказы чүдөл? Өскелерге бараан болуп, эки чүүлдерни кылыры.

Аристотель.

Чуртталганың ыдыктыг чүүлдери — чүгле ажыл-херекте.

Г.С.Сковорода.

Сагыш-сеткилден арыг-чараш чуртталга, чүректин байы, арыг-шынчызы, өөрүшкү, идегел болгаш ынакшыл — езулуг байлакшыл ол-дур.

Г.Бичер.

Сагыш-сеткил эрткен үени сактып чоруур болгаш келир үени бодап турар.

Цицерон.

Бодунуң угааныңны ажыглаарыңа дидим бол.

Кант.

Турар черинде чүү барыл, аңаа даянып, шыдаар чүүлдерини кыл.
Теодор Рузвельт.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор **С.С.МОНГУШ.**

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyntuva@mail.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, очулга — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, чагаа — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8890. Чагыг 38. Номерни парлаггаже дужааганы: график езугаар 21.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.